De Tilburgse boekverkopers, drukkers en uitgevers Van Gemert, 1805-1844

Een boekhistorische verkenning

Ronald Peeters

Tilburg, 2021

De Tilburgse boekverkopers, drukkers en uitgevers Van Gemert, 1805-1844

Een boekhistorische verkenning

Ronald Peeters*

Goud- en zilversmid en drukker Joannes Balthazar van Gemert (1777-1818) vestigde zich in 1804 vanuit 's-Hertogenbosch in Tilburg. Daar trouwde hij met Francisca van Tulder (1781-1851). Zij was behalve 'zilversmederesse', ook drukker, uitgever en boekverkoper. Uit de periode 1805-1844 zijn tot nu toe twintig boeken en brochures achterhaald die uitgegeven c.q. gedrukt zijn bij J. van Gemert en bij de Wed. J. van Gemert te Tilburg.[1]

In Tilburg waren op het einde van de achttiende en in de eerste helft van de negentiende eeuw slechts enkele drukkers, uitgevers en boekverkopers actief. De Wed. C.A. Vieweg en haar zoon J.C. Vieweg waren van 1781 (1795)-1803 (deels opererende vanuit 's-Hertogenbosch) als drukkers werkzaam. Willem Bergmans was vanaf 1847 boekverkoper en uitgever en vanaf 1875 drukker. A. van der Voort en Zonen waren tussen 1837-1882 als drukkers, uitgevers en boekverkopers actief. De Gebroeders De Kanter zijn van 1839-1849 boekverkopers en uitgevers, maar ook drukkers van eenvoudig drukwerk zoals bidprentjes. Tot slot zijn de Fraters van Tilburg in 1846 begonnen met een eigen drukkerij/uitgeverij onder de naam R.K. Jongensweeshuis.[2]

Van Gemert, geslacht van goud- en zilversmeden

Joannes Balthazar van Gemert werd rooms-katholiek gedoopt in 's-Hertogenbosch op 5 januari 1777 als zoon van Lancelot van Gemert (ca. 1697-1789) en Anna Maria Hulsevoort (ca. 1738-1815).[3] Joannes stamde uit een geslacht van Bossche zilversmeden. De bekendste telg uit dit geslacht is zijn broer Christianus van Gemert (1768-1822).[4] Hij komt voor op de koperen insculpatieplaat (1771-1773) van het gilde der goud- en zilversmeden in 's-Hertogenbosch. Zijn naam staat daarin gegraveerd, evenals zijn meesterteken als zilversmid.[5] Er zijn enkele door hem vervaardigde zilveren voorwerpen bewaard gebleven zoals een mosterdpot, broodmand, breimand, lepels en een koningsschild.[6]
In 's-Hertogenbosch was Joannes Balthazar van Gemert vanaf 1 oktober 1792 als leerling voor een leergeld van *f* 12,00 bij zijn broer Christianus in dienst.

In de Hasseltse kapel in Tilburg bevindt zich nog een zilveren hartvormig schild uit 1792 of 1793, een zogenaamde ex voto, waarin de meestertekens van Johannes van Gemert en van Johannes van Grinsven uit 's-Hertogenbosch zijn geslagen. De maker van het schild is zeer waarschijnlijk Johannes van Gemert. Omdat deze in 1793 nog als leerling zilversmid werkzaam was, en dus niet stond ingeschreven als meester bij het gilde van goud- en zilversmeden in 's-Hertogenbosch, liet hij het schild door Van Grinsven voor keuring aanbieden.[7]

Op 17 mei 1804 verhuisde Joannes Balthazar van Gemert naar Tilburg en trouwde daar op 4 juni van dat jaar met Francisca van Tulder.[8]

De familie Van Tulder

Hendrik Leonard van Tulder (gedoopt Tilburg 12 oktober 1735 en aldaar overleden op 15 september 1822), zoon van Leonardus van Tulder en Cornelia Pijnenborg, was landbouwer, winkelier en tevens schepen en armmeester.[9] Hij trad op 19 oktober 1767 in Tilburg in het huwelijk met Johanna Maria Piggen (gedoopt Tilburg 9 april 1746 en aldaar overleden op 10 februari 1825), dochter van Arnoldus Piggen en Aldegonda Hollen. Het echtpaar kreeg tussen 1768 en 1784 tien kinderen, waaronder Francisca van Tulder, die op 9 april 1781 werd gedoopt. Francisca groeide op in een goed katholiek gezin. Dat blijkt ook uit het feit dat twee van haar broers later priester en twee van haar zusters non werden. Broer Leonardus (1768-1850) was procurator aan het seminarie te Herlaar, broer Johannes Baptista van Tulder (1778-1850) was kapelaan in Gemert en later rector in het Belgische Rety en Oosterloo, Maria Aldegondis van Tulder (1772-1848) was kloosterzuster en Agatha in Herentals, Maria Arnolda (1784-1864) was abdis te Megen.

Hendrik Leonard van Tulder was een vermogend man. Van ongeveer 1781 tot na 1807 was hij eigenaar van het huis 'De Blauwe Hand' in de wijk Kerk nr. 89 (thans Noordstraat) en het naastgelegen pand Kerk nr. 90. Hij bezat de boerderijen Kerk nrs. 160 en 162 (thans Korte Heuvel) en woonde zelf in 'De Vergulde Keizerskroon', Kerk nr. 122. Dat was het tweede pand in de Heuvelstraat rechts van de tegenwoordige Langestraat. Tot slot bezat hij van ca. 1807-1810 ook nog het daarnaast gelegen hoekpand Kerk nr. 121, dat aanvankelijk werd verhuurd aan zijn schoonzoon Joannes Balthazar van Gemert. In 1810 schenkt Van Tulder dit pand aan zijn dochter en schoonzoon en het kreeg dat jaar het nieuwe huisnummer Kerk 1254.[10]
In 1815 werd Hendrik van Tulder voor 35 gulden en 8 stuivers omgeslagen voor de personele belasting en zijn schoonzoon Joannes van Gemert voor 17 gulden en 14 stuivers (in 1814 was dat nog 9 gulden en 10 stuivers en in 1816 al 21 gulden).[11]

Boekhandel, drukkerij en uitgeverij

Het echtpaar Joannes Balthazar van Gemert en Francisca van Tulder kreeg in Tilburg tussen 1805 en 1816 tien kinderen, waaronder twee tweelingen. Vier van hen overleden al op jonge leeftijd (jonger dan 21 jaar). Zij zijn vermoedelijk na 1810 toch in het pand Kerk 1254 gaan wonen. De Langestraat werd in het *Adresboek van 1879*, nog voor de officiële invoering van het

straatnamenbesluit van 1881, in de volksmond Van Gemertstraatje genoemd.[12]

c. Op Maandag 11 Juli 1881,
's namiddags ten 7 ure,
ten koffiehuize van J. B. Marinus.
finaal,
I. namens het R. K. Parochiaal Kerkbestuur van het Heike, te *Tilburg*,
Een **Huis**, waarin twee woningen, met **Erven** en **Tuin**, gelegen te *Tilburg*, in het zoogenaamde Van Gemert-straatje, afkomstig van Kwezel Van de Langerijt.
Ingezet op . . . . . f 3800.

De *Tilburgsche Courant* van 03-07-1881, waarin het Van Gemertstraatje wordt genoemd. (Bron: Delpher)

De Heuvelstraat, gezien vanaf de Markt, ca. 1900. Links het Van Gemertstraatje (thans Langestraat). (Coll. Ronald Peeters)

Blijkbaar ging het ambacht van goud- en zilversmid in de familie Van Gemert goed samen met dat van het beroep van drukker en uitgever en boekhandelaar. Uit de periode 1810-1827 is drukwerk bekend van C. (Christianus) van Gemert op de Markt in 's-Hertogenbosch en uit de periode 1826-1838 vinden we drukwerk terug van C. van Gemert en Zonen in 's-Hertogenbosch.[13] En dat was ook zo in Tilburg. Zijn broer Johannes Balthazar van Gemert had er als hoofdberoep goud- en zilversmid, maar begon zeker al in 1814 het beroep van boekverkoper uit te oefenen. Bij de drukker van het Provinciaal Dagblad, E. Lion en zoon, verscheen in dat jaar het *Exercitie-boekje, voor de Landstorm, met de Commando-Woorden met de Piek en het Geweer* voor de prijs van 4 stuivers en *Hetzelve is mede te bekomen, bij J. van Gemert, Boekverkooper te Tilburg*.[14]

Beide broers hadden grote gezinnen met respectievelijk elf en tien kinderen te onderhouden. Hun eigenlijke beroep van goud- en zilversmid bracht waarschijnlijk niet genoeg geld op. Wanneer Johannes Balthazar van Gemert ook een drukkerijtje is begonnen, is onduidelijk. Er is slechts één ongedateerde uitgave van een boekje, *Regelen, aflaten en privilegien van het Aarts-Broederschap der Allerheiligste Drievuldigheid* bekend waarop zijn imprint *Te Tilburg. Bij J. vam*[n] *Gemert en Zoon* staat vermeld.[15] Leeuwenberg dateert het boekje tussen 1805 en 1810, op grond van het voorkomen van een kroon op de titelpagina, dat erop kan wijzen dat Holland nog het Koninkrijk Holland van Lodewijk Napoleon was.[16] Uit de jaren daarna is tot (vermoedelijk) 1828 geen drukwerk meer teruggevonden.

TE TILBURG.
Bij J. VAM GEMERT
EN ZOON.

Houtsnede in *Regelen, aflaten en privilegien.* (Coll. Ronald Peeters, Tilburg)

Johannes Balthazar van Gemert overleed op 41-jarige leeftijd in Tilburg, adres Kerk nr. 1254, op 15 mei 1818.[17] Zijn weduwe Francisca van Tulder blijft met acht kinderen (er waren er inmiddels al twee overleden) achter. In 1830 is zij 'winkelierster' en hebben haar kinderen Ludovicus, Joannes, Maria Aldegonda, Joanna en Maria Francisca volgens het bevolkingsregister het beroep van goud- en zilversmid. In 1840 is Francisca nog steeds winkelierster en zijn haar zonen Ludovicus en Joannes goudsmid. In 1849 tenslotte is alleen Ludovicus nog goudsmid; zijn moeder en broer zijn dan inmiddels 'zonder beroep'.[18] Omstreeks 1850 is Ludovicus boekdrukker in Waalwijk.

Bid voor de Ziel van Zaliger
JOANNES BALTHAZAR VAN GEMERT,
overleden te *Tilburg*, den 15 Mei 1818, in den ouderdom van 41 Jaren, 4 Maanden en 10 Dagen.
Op den Heere, den God van Israël stelde hij zijne hoop; — hij hong den Heere aan, en volbragt Zijne geboden; — over zulks was de Heere ook met hem.
4. Kon. Cap. XVIII. ℣. 5, 6 en 7.
Den Heere bewaart ..... en zal de Weeze en Weduwe onder zijne bescherming nemen.
Psalm CXLV ℣. 9.
R. I. P.

(Coll. Regionaal Archief Tilburg)

De grote vraag is, wanneer de weduwe Van Gemert daadwerkelijk als drukker de zaak van haar man heeft voortgezet. In de populaire uitgave *Godvruchtige Leidsman* staat weliswaar de imprint op het titelblad *Te Tilburg, Bij de Weduwe I. van Gemert en Zonen, Goud, Zilversmeeden, en Boekverkopers, op de Markt*, maar dat is nog geen garantie dat dit boek ook bij Van Gemert is gedrukt. Het boek is ongedateerd, maar volgens het de handgeschreven eigendomskenmerken was het als eerste in bezit van Maria Laurens Smeijers (geboren 1823) die het bij haar vormsel in 1835 heeft ontvangen. Een jaarkalender in het boek is gedateerd 1828. Van dit boek zijn uit de periode 1764-1890 zeker 32 edities bewaard gebleven, die volgens de titelbladen bij veel verschillende firma's zijn verschenen. Blijkbaar betreffen het in de meeste gevallen waarschijnlijk boekhandelaren die daarmee een zekere exclusiviteit claimen. Wie die boeken echt heeft gedrukt, blijft in veel gevallen onduidelijk. De editie die in Tilburg gedrukt zou zijn (zie bijlage 2, nummer 2), is ingebonden in leer en voorzien van zilverbeslag uit 1833 waarop het meesterteken van Gerardus Josephus van Gemert (1808-1873), goud- en zilversmid te

's-Hertogenbosch, is geslagen. Er zijn ook twee edities uit 1828 bekend die volgens de titelbladen zijn uitgegeven door Arkesteijn in 's-Hertogenbosch respectievelijk door Brepols in Turnhout.

Bij de Wed. J. van Gemert en Zonen, Goud en Zilversmeden op de Markt, over het Logement de Gouden Leeuw te Tilburg, zijn te bekomen alle soorten van roomsche kerk- en leesboeken, benevens alle soorten van school- en schrijfboeken, schrijf- post- en gecouleurde papieren, speelkaarten, pennen, Inkt, lak, ouwels en verdere kantoor behoeftens. Bij deselve worden ook gedrukt rouw- en trouwbrieven, beeltjes ter gedachtenis der overledenen, en wat verder verlangt mogt worden. Binden ook oude en nieuwe boeken.
Alles voor de minste prijzen.

Ingeplakt etiket in het boek *Godvruchtige Leidsman.* (Coll. Ronald Peeters, Tilburg)

In het exemplaar van Smeijers zit op het schutblad een gedrukt etiket geplakt dat meer duidelijkheid geeft over de negotie van de Weduwe Van Gemert: *'Bij de Wed. J. van Gemert en Zonen, Goud en Zilversmeden op de Markt, over het Logement de Gouden Leeuw te Tilburg, zijn te bekomen alle soorten van roomsche kerk- en leesboeken, benevens alle soorten van school- en schrijfboeken, schrijf- post- en gecouleurde papieren, speelkaarten, pennen, Inkt, lak, ouwels en verdere kantoor behoeftens. Bij deselve worden ook gedrukt rouw- en trouwbrieven, beeltjes ter gedachtenis der overledenen, en wat verder verlangt mogt worden. Binden ook oude en nieuwe boeken. Alles voor de minste prijzen.'*

Bij de Wed. J. van GEMERT en ZOON, Goud en Zilversmid op de Markt over het Logement *de Zwaan* te *Tilburg*; zijn te bekomen alle soorten van *Roomsche Kerk-* en *Leesboeken*, alsmede alle soorten van *Schoolboeken*. — Bij dezelve worden ook gedrukt, alle soorten van *Rouw-* en *Trouwbrieven*, *Beeldjes ter gedachtenis voor de overledenen*, en bind alle soorten van Boeken. e.z.v.
Alles voor de minste prijzen.

Ingeplakt etiket in de brochure *Gedicht […] Goirke* uit 1839. (Coll. Regionaal Archief Tilburg, bibl. nr. F TILB 189)

Bij C. van GEMERT en Zonen, Goud- en Zilversmeden, Boekdrukkers en Boekbinders op de Markt [illegible] den *goude Leeuw* te *'s Bosch*, [illegible] bekomen alle [illegible]rten van Roomsche Kerk- en Leesboeken. — Bij dezelven worden ook gedrukt, alle soorten van Rouw- en Trouwbrieven, Beeltjes ter gedachtenis voor de overledenen, e. z. v.
Alles voor de minste prijzen.

Ingeplakt etiket van C. van Gemert, 's-Hertogenbosch. (Coll. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, cat. nr.: 23 a 20324)

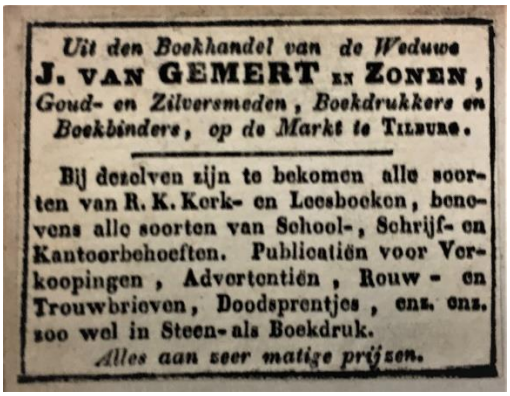
Uit den Boekhandel van de Weduwe
J. van GEMERT en Zonen,
Goud- en Zilversmeden, Boekdrukkers en Boekbinders, op de Markt te Tilburg.

Bij dezelven zijn te bekomen alle soorten van R. K. Kerk- en Leesboeken, benevens alle soorten van School-, Schrijf- en Kantoorbehoeften. Publicatiën voor Verkoopingen, Advertentiën, Rouw- en Trouwbrieven, Doodsprentjes, enz. enz. zoo wel in Steen- als Boekdruk.
Alles aan zeer matige prijzen.

Ingeplakt etiket in *Catholyk missieboek*, uitg. Gebr. De Kanter, Tilburg, 1839. (Coll. Tilburg University, Brabant-Collectie, nr. TRE 100 B 11)

In de brochure *Gedicht, ter gelegenheid der Inzegening van de Nieuwe Kerk te Tilburg, aan het Goirke […] Tilburg, Bij de Wed. J. van Gemert & Zonen uit 1839* zit een soortgelijk etiket ingeplakt met de

tekst: *'Bij de Wed. J. van Gemert en Zoon, Goud en Zilversmid op de Markt over het Logement de Zwaan te Tilburg; zijn te bekomen alle soorten van Roomsche Kerk- en Leesboeken, alsmede alle soorten van Schoolboeken. - Bij dezelve worden ook gedrukt, alle soorten van Rouw- en Trouwbrieven, Beeldjes ter gedachtenis voor de overledenen en bind alle soorten van Boeken. e.z.v. Alles voor de minste prijzen.'*
Opvallend is dat op een ingeplakt etiket in een boek uit 1793 van haar zwager C. van Gemert – dat hoogstwaarschijnlijk later door hem is ingebonden – van een bijna gelijkluidende tekst is voorzien. Die tekst luidt: *'Bij C. van Gemert en Zonen, Goud- en Zilversmeden, Boekdrukkers en Boekbinders op de Markt [ove]r den goude Leeu[w] te 's Bosch, z[ijn] te bekomen alle [soo]rten van R[oom]sche Kerk- en Lee[sbo]eken. – Bi[j] [d]eselven worden ook gedrukt, al[le] soorten van Rouw- en Trouw- [bri]even, Beeltjes ter gedachtenis [vo]or de overledenen, e.z.v. Alle voor de minste prijzen.'* De gelijkenis van lettertype, vormgeving en wijze van randversieringen is groot.[19]

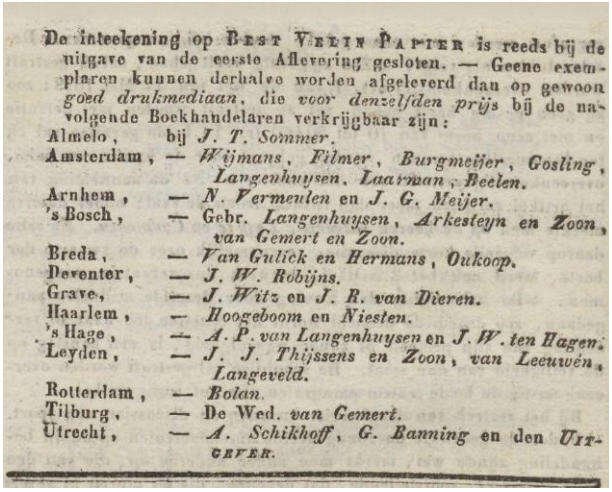

De inteekening op BEST VELIN PAPIER is reeds bij de uitgave van de eerste Aflevering gesloten. — Geene exemplaren kunnen derhalve worden afgeleverd dan op gewoon *goed drukmediaan*, die *voor denzelfden prijs* bij de navolgende Boekhandelaren verkrijgbaar zijn:

Almelo, bij *J. T. Sommer.*
Amsterdam, — *Wijmans, Filmer, Burgmeijer, Gosling, Langenhuysen, Laarman, Beelen.*
Arnhem, — *N. Vermeulen* en *J. G. Meijer.*
's Bosch, — Gebr. *Langenhuysen, Arkesteyn en Zoon, van Gemert en Zoon.*
Breda, — *Van Gulick en Hermans, Oukoop.*
Deventer, — *J. W. Robijns.*
Grave, — *J. Witz* en *J. R. van Dieren.*
Haarlem, — *Roogeboom* en *Niesten.*
's Hage, — *A. P. van Langenhuysen* en *J. W. ten Hagen.*
Leyden, — *J. J. Thijssens en Zoon, van Leeuwen, Langeveld.*
Rotterdam, — *Bolan.*
Tilburg, — De Wed. *van Gemert.*
Utrecht, — *A. Schikhoff, G. Banning* en den UITGEVER.

Advertentie in *De Noord-Brabander* van 1 september 1835. (Bron: Delpher)

Gezien het feit dat er maar weinig drukwerk van Van Gemert bewaard is gebleven, moeten we meer denken aan een soort kantoorboekhandel annex drukkerijtje met een kleine pers voor het drukken van eenvoudig drukwerk en boeken en brochures met een geringe omvang. Uit de teruggevonden advertenties in landelijke bladen en drukwerk, lijkt de firma Van Gemert als drukker het meest actief te zijn geweest in de periode 1831-1843.
Van Gemert verkocht als kantoorboekhandel ook het moeilijk verkrijgbare 'Velin papier' (perkamentpapier).[20]

*** Er wordt gevraagd een *BOEKBINDERS GEZEL*, van de Roomsche Godsdienst. Iemand hiertoe genegen zijnde, adresseere zich zoo spoedig mogelijk (doch liefst in persoon) bij de Wed. J. VAN GEMERT EN ZONEN, te *Tilburg.*

Advertentie in de *Bredasche Courant* van 5 februari 1836. (Bron: Delpher)

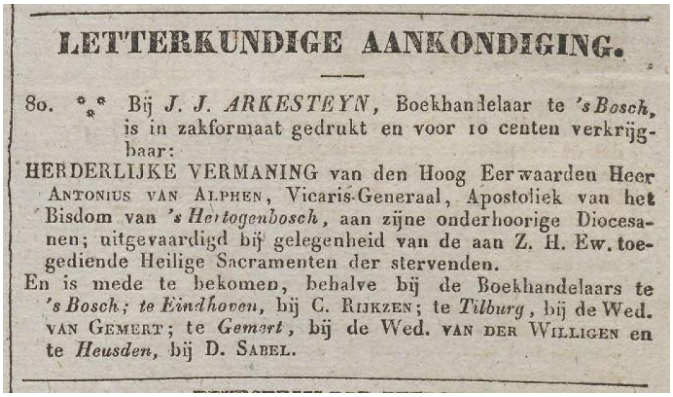

LETTERKUNDIGE AANKONDIGING.

8o. *** Bij *J. J. ARKESTEYN*, Boekhandelaar te *'s Bosch*, is in zakformaat gedrukt en voor 10 centen verkrijgbaar:

HERDERLIJKE VERMANING van den Hoog Eerwaarden Heer ANTONIUS VAN ALPHEN, Vicaris-Generaal, Apostoliek van het Bisdom van *'s Hertogenbosch*, aan zijne onderhoorige Diocesanen; uitgevaardigd bij gelegenheid van de aan Z. H. Ew. toegediende Heilige Sacramenten der stervenden.

En is mede te bekomen, behalve bij de Boekhandelaars te *'s Bosch; te Eindhoven*, bij C. RIJKZEN; te *Tilburg*, bij de Wed. VAN GEMERT; te *Gemert*, bij de Wed. VAN DER WILLIGEN en te *Heusden*, bij D. SABEL.

Advertentie in *De Noord-Brabander* van 3 mei 1831. (Bron: Delpher)

De boekhandel verkocht naast met name katholieke boeken ook periodieken, zoals *De Onpartijdige. Staatkundig Dagblad*, waarvan de eerste drie nummers als 'proefblad' in 1833 verschenen.[21] In 1835 verkocht zij het *Magazijn voor Roomsch Katholijken*, voor *f* 5,00 per jaar, dat uiteindelijk, als de katernen werden ingebonden, het een boek 'met meer dan 200 platen versierd' zou gaan worden.[22] En voor dat bindwerk kon de Wed. Van Gemert ook zorgen. In hetzelfde jaar wordt

er een advertentie met twee vacatures geplaatst: *'Er wordt gevraagd een boekdrukkers- en boekbindersgezel van den Roomsch-Catholijken Godsdienst; beide hun werk goed verstaande om hetzelve alleen te kunnen uitoefenen; iemand hiervoor genegen zijnde en die getuigschriften van een goed zedig gedrag kan produceren, adressere zich met gefrankeerde brieven, doch liefst in persoon, bij de Wed. J. van Gemert, te Tilburg.'* Een jaar later worden er wederom advertenties geplaatst voor een boekbindersgezel.[23] In 1838 wordt er geadverteerd met de *Volks-Almanak voor Roomsch Catholijken voor 1839*, die onder andere bij Van Gemert verkrijgbaar is.[24]

De Markt omstreeks 1850. Geheel rechts herberg De Gouden Leeuw. Aquarel van Chr. Schueler (Tilburg University Library, Brabant-Collectie, nr. T 34-411.11 Dion-1)

In 1831 was Van Gemert de enige boekhandel in Tilburg. Deze bevond zich aanvankelijk op de Markt naast het 'Logement de Gouden Leeuw' (voor 1829 'Logement de Zwaan' genaamd). Dat blijkt uit een dagboek van de Utrechtse Vrijwillige Jager Pieter Jacob Costerus (Edam 1806-Sneek 1862), die deelnam een de Tiendaagse Veldtocht.[25] Hij noteerde op 22 maart 1831: *'In eene plaats als deze, met circa 12000 bewoners, heb ik nog maar éénen boekverkooper gezien, indien men namelijk met dezen naam mag bestempelen eenen man, die behalve wit papier en chitsen vellen, gebedenboeken voor Roomschen en schoolboeken voor kinderen ter koop aanbiedt en wiens keurigste werk misschien bestaat in de geschiedenis der bekeering van eenen jood, tot ? raadt eens, natuurlijk, tot het Roomsche geloof.'*[26] Een tweede boekhandel vestigde zich pas in 1837 aan de noordkant van de Markt (nu Heuvelstraat). De eigenaar daarvan was Arnoldus van der Voort (1786-1862).[27]

BEKENDMAKING.

De Wed. J. VAN GEMERT en ZONEN, Goud- en Zilversmeden, Boekbinders en Verkoopers, op de Markt te *Tilburg*, hebben de eer het geëerd publiek ter kennis te brengen, dat zij op aanzoek hunner begunstigers, eene LEES-BIBLIOTHEEK hebben geopend, van een fraai assortiment werken, welke een ieder zich ter lezing kan aanschaffen.

De Conditien en Catalogus zijn dagelijks bij hen ter bezigtiging gesteld.

Advertentie in de *Bredasche Courant* van 4 mei 1834. (Bron: Delpher)

De zaak wordt uitgebreid. In mei 1834 maakt *'De Wed. J. van Gemert, Goud- en Zilversmeden, Boekbinders en Verkoopers, op de Markt te Tilburg'* in twee kranten bekend dat zij op veler verzoek '*eene Lees-Bibliotheek hebben geopend, van een fraai assortiment werken, welke een ieder zicht ter lezing kan aanschaffen. De Conditien en Catalogus zijn dagelijks bij hen ter bezigtiging gesteld.'* [28] En daarmee opende Van Gemert de eerste bibliotheek in Tilburg. Weliswaar was er hier al in 1779 sprake van een 'leesgenootschap' maar dat was alleen toegankelijk voor een kleine kring binnen de elite van Tilburg.[29] Uit de advertentie blijkt overigens ook nog eens dat Van Gemert zich niet uitdrukkelijk als drukker profileert.

Boeken, brochures en tijdschriften

Pas vanaf 1835 kunnen we met

zekerheid zeggen dat de Wed. J. van Gemert zelf ging drukken, want dan verschijnt bij de *'Boekdrukkerij van de wed. J. van Gemert en zonen'* het curieuze boekje met uitslaande plaat *Benaming van de houten en ijzeren deelen der Veld-Affuiten met Voorwagens en van die der Veld-Kanons en Houwitzer, en van de schoten die uit deze vuurmonden worden gedaan [...]*. Een jaar later in 1836 verschijnt er een eveneens merkwaardig boekje *Paardenkennis: voor het grootste gedeelte getrokken uit het zakboekje van A.W. de Bruyn.* Deze boekjes zijn overigens de twee enige bekende titels waar expliciet de firma als 'Boekdrukkerij' wordt aangeduid.

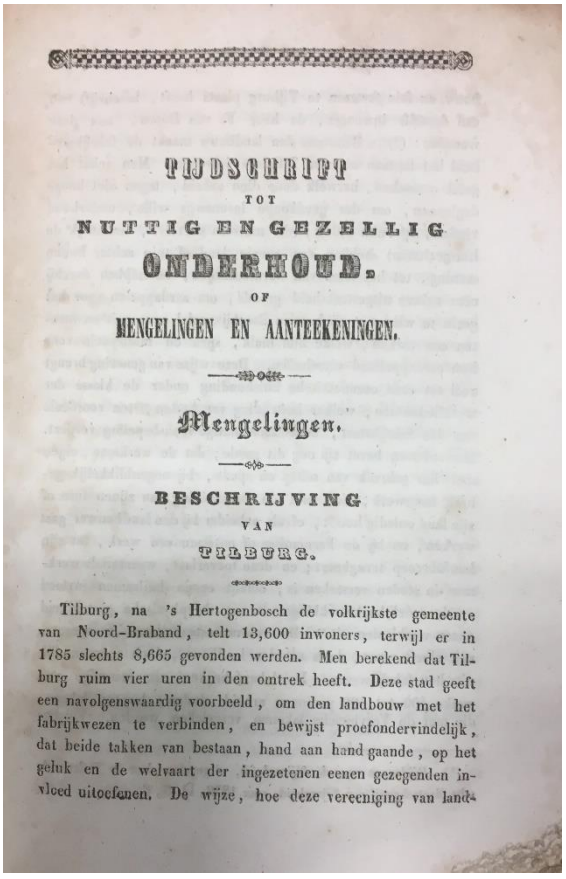

TIJDSCHRIFT
TOT
NUTTIG EN GEZELLIG
ONDERHOUD.
OF
MENGELINGEN EN AANTEEKENINGEN.

Mengelingen.

BESCHRIJVING
VAN
TILBURG.

Tilburg, na 's Hertogenbosch de volkrijkste gemeente van Noord-Braband, telt 13,600 inwoners, terwijl er in 1785 slechts 8,665 gevonden werden. Men berekend dat Tilburg ruim vier uren in den omtrek heeft. Deze stad geeft een navolgenswaardig voorbeeld, om den landbouw met het fabrijkwezen te verbinden, en bewijst proefondervindelijk, dat beide takken van bestaan, hand aan hand gaande, op het geluk en de welvaart der ingezetenen eenen gezegenden invloed uitoefenen. De wijze, hoe deze vereeniging van land-

(Coll. Tilburg University Library, Brabant-Collectie, nr. BC-TF 05070)

Een tijdschrift dat niet alleen door Van Gemert werd verkocht, maar ook werd uitgegeven en gedrukt, is het *Tijdschrift tot nuttig en gezellig onderhoud of mengelingen en aanteekeningen*, dat in 1841 werd gestart. Na het uitkomen van de negende aflevering werd er in *De Noord-Brabander* mee geadverteerd. Van het tijdschrift verschijnen er *'Jaarlijks minstens 50 vellen Druks, groot 8o. Dusdanige jaargang ontvangen H.H. Inteekenaren, elke aflevering onmiddellijk na derzelver uitgifte, franco per post tegen den waarlijk geringen prijs van ... f 5,60. Men kan zich bij alle Boekhandelaren en postdirecteuren door het geheele rijk op hetzelve abonneren. De Wed. J. van Gemert en Zonen. Tilburg, den 23 Junij, 1841.'*[30] In het 'Voorberigt' verdedigt de redactie een verhaal over Tilburg dat in het tijdschrift is geplaatst: *'... in aanmerking van den bijzonderen toestand waarin en Tilburg en deze geheele provincie verkeeren, ook aan dit Tijdschrift eene bijzonder nuttige kleur moest gegeven worden.'* Op p. 6-10 volgt het verhaal dat een algemeen beeld van Tilburg en zijn geschiedenis geeft, letterlijk overgeschreven uit het tijdschrift *Aardbol* en van enige redactionele voetnoten voorzien.[31] Of er van dit tijdschrift na 1841 nog meer jaargangen zijn verschenen, is niet bekend. De jaargang 1841 (op het omslag staat 1842) telde vele tientallen bijdragen over uiteenlopende onderwerpen, met een totaal van 795 bladzijden.

Van de 'Roomsche Kerk- en Leesboeken' zijn behalve de twee eerdergenoemde ongedateerde werken uit ongeveer 1805-1810 en 1828-1835, nog vijf boeken teruggevonden. Het waren populaire werkjes die ook in andere jaren bij andere uitgevers en drukkers verschenen.
Het in 1836 bij 'Van Gemert Tilburg' gedrukte boekje van Carolus van den Abeele, *Versterkingen der goede christenen tegen de vrees en de moeijelijkheid des doods door de*

wederliefde tot den lijdende en stervenden Jezus., bijvoorbeeld, werden in 1756 en 1764 ook al eens in Antwerpen bij Joannes Franciscus de Roverot gedrukt.[32] En het in 1837 bij Van Gemert verschenen boekje *Catechismus of christelijke leering, verdeeld in vijf deelen, en een-en-veertig lessen voor de katholijke jeugd, van het aartsbisdom en alle andere bisdommen der provincie Mechelen* werd in 1817 en in 1824 ook bij schoonbroer/oom C. van Gemert in 's-Hertogenbosch gedrukt.[33] Deze zogenaamde Mechelse Catechismus verscheen voor het eerst in 1609 en werd daarna talloze keren bij vele verschillende drukkerijen herdrukt. Pastoor Joannes Zwijsen van de parochie 't Heike in Tilburg, de latere bisschop van 's-Hertogenbosch en aartsbisschop van Utrecht, was in het bezit van de druk van C. van Gemert uit 1817.[34]
Van *Godvruchtige en beknopte leiding op den Kruisweg van Jeruzalem naar Kalvarië*, gedrukt bij de Wed. J. van Gemert in 1837, is een uitgave uit 1833 bekend, gedrukt bij P.T. Braam in Rotterdam. Van het boekje van Egidius Vogels *De ziel op den kruisweg, of twaalf oefeningen om met godvruchtigheid den lijdende Jesus dragende zijn kruis, op den weg naar Calvarieberg te volgen*, (Van Gemert, 1842) is de variant daarop met *'Vijftien oefeningen'* gedrukt in 1842 door A. van der Voort en Zonen in Tilburg bekend.[35]

$$$ Bij de Wed. J. VAN GEMERT en ZONEN te *Tilburg*, is van de Pers gekomen en verkrijgbaar gesteld: *VERHAAL EENER UITJAGING VAN DEN DUIVEL*, waarmede een meisje van *Duitsch-Lotharingen* was bezeten. *Prijs Zes Cents.*
Dezelve zijn mede bij den Drukker en Uitgever dezes verkrijgbaar gesteld.

Advertentie in *De Noord-Brabander* van 17 januari 1843. (Bron: Delpher)

Uiterst curieus is het nergens meer traceerbare *boekje Verhaal eener uitjaging van den Duivel, waarmede een meisje van Duitsch-Lotharingen was bezeten*, dat in 1842 bij de Wed. J. van Gemert en Zonen van de pers kwam en voor zes cent werd verkocht. Het verhaal speelt zich af in 1842 en het werd aan de studenten van het klooster van de Redemptoristen in Wittem verteld door mgr. Laurent, apostolisch-vicaris van Luxemburg, die de bezwering heeft verricht. Deze 'libel' hield de gemoederen lang bezig. De protestantse pers had er begin 1843 zo zijn bedenkingen tegen, waar de katholieke pers zoals *De Noord-Brabander*, weer tegenin ging.[36] Met een ingezonden stuk in *De Noord-Brabander* liet de rector van het Redemptoristenklooster in Witten, p. Mich. Heilig, weten dat de brochure *'in geen geval, der Congregatie des Allerheiligste Verlossers* [redemptoristen] *kan of mag toegeschreven worden, aangezien niemand der superieuren tot op heden er in het minst kennis van gedragen heeft.'*[37] De protestantse krant *De Waakzaamheid* maakte er in 1855 wederom melding van.[38]

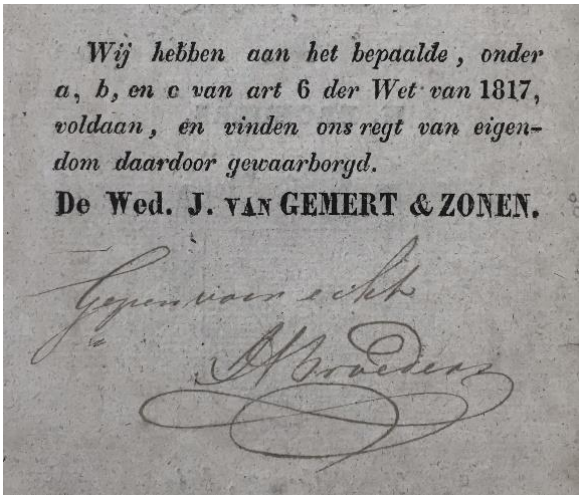
Wij hebben aan het bepaalde, onder a, b, en c van art 6 der Wet van 1817, voldaan, en vinden ons regt van eigendom daardoor gewaarborgd.
De Wed. J. VAN GEMERT & ZONEN.

Keerzijde van titelblad *Geschied- en Aardrijkskundige beschrijving der gemeente Hilvarenbeek*, 1839. (Coll. Regionaal Archief Tilburg, bibl. nr. F-HILV-10)

H. Broeders (1807-1865), onderwijzer in Hilvarenbeek. Foto K. Festge, Tilburg, ca. 1863-1864. (Coll. Jef van Gils, Hilvarenbeek)

Van Gemert drukte ook schoolboeken. In 1838 verscheen bij de Wed. J. van Gemert en Zonen het 76 pagina's tellende boekje *Geschied- en Aardrijkskundige beschrijving der gemeente Hilvarenbeek, voor de Jeugd*, geschreven door H. Broeders. Hendrik Broeders (1807-1865) was in Hilvarenbeek onderwijzer aan de openbare school en de voorzitter van het onderwijsgenootschap, waar schoolmeesters uit de omgeving samenkwamen om boeken te bespreken en naar lezingen te luisteren.[39] Hoewel het boekje voor de jeugd was geschreven, was het meteen wel de eerste geschiedschrijving van Hilvarenbeek. Op de achterzijde van het omslag van het boekje staat dat Van Gemert ook de uitgever is van *De dorpeling, een Leesboek ter bevordering van Nuttige Kennis en Goede Zeden. (Leesboek voor de Tweede Klasse, met verschillende soorten van Letteren gedrukt.)* en *Aanleiding tot het Onderwijs in de Nederduitsche Taal en Rekenkunde*. Beide boekjes zijn dus blijkbaar eerder verschenen. Er zijn geen exemplaren van achterhaald. Van *'De dorpeling…'* is een derde druk uit 1852 bekend, gedrukt te Waalwijk bij L. van Gemert, een zoon van de Wed. Van Gemert.[40] Uit dit exemplaar blijkt dat de auteur Gregorius Schrauwen (Steenbergen 1796 – Gilze 1875) de hoofdonderwijzer in Gilze is.[41]

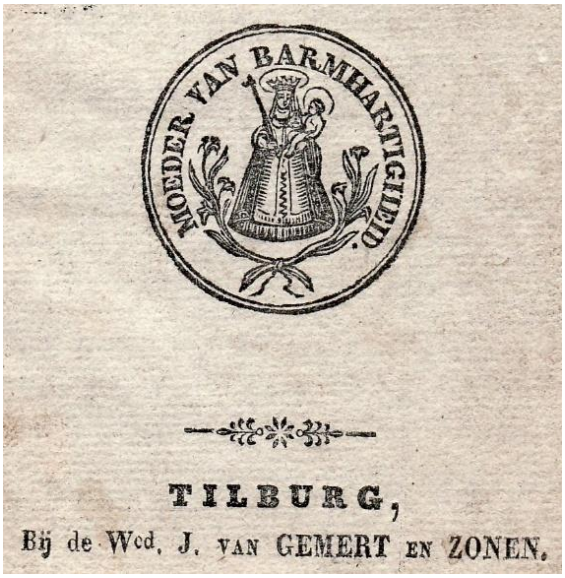

Fragment titelblad *Onderwijs ten dienste der doofstommen* uit 1840. (Coll. Ronald Peeters, Tilburg)

Een bijzonder schoolboekje is *Onderwijs ten dienste der doofstommen. Eerste stukje*, dat in 1840 werd gedrukt. Een 'Tweede stukje' is niet bekend. Op het titelblad staat een gravure van een rond medaillon van Maria met Kindje Jezus en randschrift 'MOEDER VAN BARMHARTIGHEID'. Dit is sinds 1832 het zegel van de door mgr. J. Zwijsen opgerichte Congregatie Zusters van Liefde van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid

in Tilburg.
Exact dezelfde gravure vinden we op de titelbladen van het boek *Statuten of gedrag regelen voor de Zusters van Liefdadigheid* uit 1838, en van het boek *Constitutie en regelen van de Congregatie der Zusters van Liefde, Moeder van Barmhartigheid […]* uit 1844, waarin geen drukker wordt genoemd. Zeer aannemelijk is dat ook dit boek bij Van Gemert is gedrukt omdat zich daar immers de gravurestempel bevond.

Mgr. J. Zwijsen, auteur van de 'Regel van de Zusters', was blijkbaar niet tevreden met de drukker (vermoedelijk dus Van Gemert). Er was misbruik van zijn vertrouwen gemaakt, want bij het drukken van de 'Regel der Zusters' (de uitgave van 1844) had de drukker aan Zwijsen beloofd dat alle exemplaren aan hem zouden worden afgeleverd. Zwijsen kwam er echter achter dat dit niet het geval was. Hij kwam een exemplaar tegen in een gezin in Grave en nog een in Drunen. De uitbreiding van de zustercongregaties en het toenemend aantal katholieke scholen die voorzien moesten worden van boeken met een katholieke inslag en het voorval met Van Gemert, deden Zwijsen besluiten in 1846 een eigen drukkerij op te richten, de Drukkerij van het R.K. Jongensweeshuis. *'De alhier gevestigde drukkers'* (bedoeld worden Van Gemert, Gebr. De Kanter en A. van der Voort), aldus de *Kroniek van de Fraters*, *'slaagden erin, daarover eene algemeene ontevredenheid te verwekken. Zij zelven, meenden hun bestaan bedreigd te zien, in sociëteiten en herbergen sprak men over het ongeoorloofde, dat de fraters aan deze drukkers het brood uit den mond gingen stoten…'*. Zwijsen kwam hen enigszins tegemoet en bepaalde dat zijn drukkerij alleen voor *'eigen gerief'* zou gaan werken en geen *'bidprentjes, rouw- en trouwbrieven, publicaties en ander voorkomend drukwerk'* zou gaan drukken. De kou verdween uit de lucht.[42]

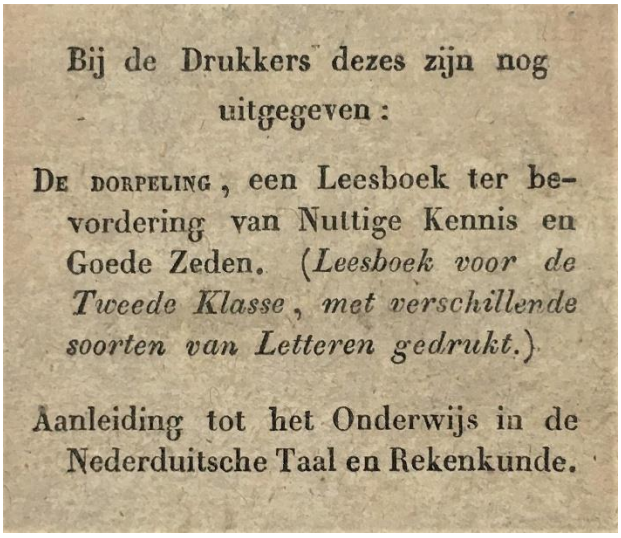
Bij de Drukkers dezes zijn nog uitgegeven:

De dorpeling, een Leesboek ter bevordering van Nuttige Kennis en Goede Zeden. (*Leesboek voor de Tweede Klasse, met verschillende soorten van Letteren gedrukt.*)

Aanleiding tot het Onderwijs in de Nederduitsche Taal en Rekenkunde.

Achterzijde omslag *Geschied- en Aardrijkskundige beschrijving der gemeente Hilvarenbeek*. (Coll. Tilburg University Library, Brabant-Collectie, nr.: TRE C 0821)

Tenslotte zijn er nog enkele boekjes bekend die ook van lokale of regionale betekenis zijn. Een vroege druk is de acht pagina's tellende brochure *Gezangen ter gelegenheid van de Schoolinwijding te Tilburg, den October 1836*. De exacte datum is niet ingevuld. Het betreft hier de opening van een armenschool die op 14 oktober 1836 werd opgericht op het Goirke.[43] In 1839 werd de nabijgelegen nieuwe kerk van het Goirke ingewijd met het *Gedicht, ter gelegenheid der Inzegening van de Nieuwe Kerk te Tilburg, aan het Goirke, door Zijne Hoogwaardigheid Henrikus den Dubbelden, Administrator Apostolicus van het voormalige Bisdom van 's Bosch, Den 1sten October 1839*. De prijs bedroeg 25 cent en de opbrengst daarvan kwam ten goede van de 'liefde-school' (armenschool).
In 1837 verscheen bij Van Gemert de veilingcatalogus van schilderijen uit de nalatenschap van Thomas van

Dooren (1754-1836) onder de titel *Catalogue d'une belle collection de Tableaux, Des Maitres les plus célèbres, Hollandais, Flamande, Italiens, François et Espagnols. Formée avec beaucoup de savoir et de goût, par feu Mr. Ths. Jos. van Dooren. Dont la vente publique et aux enchères aura lieu à Tilbourg, le 31 Mai 1837 […]*. De prijs bedroeg 15 cent en dat bedrag kwam ten goede van de 'Pauvres' (de armen) van Tilburg. Thomas van Dooren was een vermogend koopman en kunstverzamelaar in Parijs. Hij woonde later in de Heuvelstraat.[44]
Bij de intrede van de nieuwe pastoor in Gilze drukte Van Gemert een 5 pagina's tellende brochure *Welkomgroet der Gilzenaren bij de inleiding van hunnen herder ... Franciscus Josephus Janssens op den vijfden van Bloeimaand 1844.*

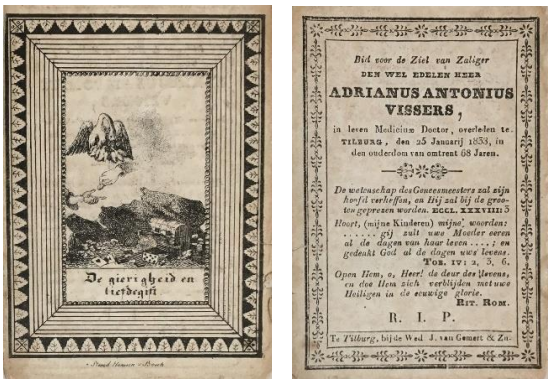

Bid voor de Ziel van Zaliger
DEN WEL EDELEN HEER
ADRIANUS ANTONIUS VISSERS,
in leven Medicinæ Doctor, overleden te TILBURG, den 25 Januarij 1838, in den ouderdom van omtrent 68 Jaren.
De welvaart der Geneesmeesters zal zijn hoofd verheffen, en bij zal bij de grooten gepresen worden. ECCL. XXXVIII. 3
Hoort, (mijne Kinderen) mijne woorden: . . . . gij zult uwe Moeder eeren al de dagen van haar leven . . . . ; en gedenkt God al de dagen uws levens. TOB. IV. v. 3, 6.
Open Hem, o, Heer! de deur der Herten, en doe Hem zich verblijden met uwe Heiligen in de eeuwige glorie. RIT. ROM.
R. I. P.
Te Tilburg, bij de Wed. J. van Gemert & Zn.

Bidprentje van A. Vissers, 1838. (Coll. Regionaal Archief Tilburg)

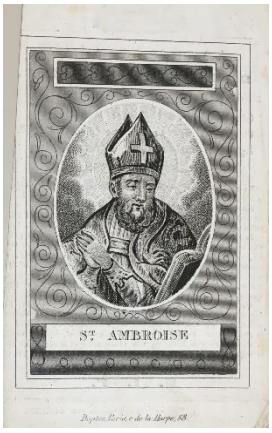

Bid voor de Ziel van Zaliger
DIONISIUS VAN TULDER,
LID van den EDEL ACHTBAREN RAAD der STAD TILBURG
Geboren aldaar, den 13 December 1779.
Overleden te Oosterloo, den 21 Januarij 1850.
Begraven te Tilburg, den 26 daaraanvolgende.
R. I. P.
Tilburg, Wed. J. van GEMERT.

Bidprentje van Dionisius van Tulder, 1850. (Coll. Regionaal Archief Tilburg)

Klein drukwerk en prentenhandel

Van Gemert drukte ook bidprentjes, rouw- en trouwbrieven. Het vroegste gedrukte bidprentje is van Adrianus Antonius Vissers, in 1838 gedrukt 'Te Tilburg, bij de Wed. J. van Gemert & Zn.'[45] De voorzijde van het prentje is een steendruk van 'Hanssen' uit 's-Hertogenbosch. Het kwam wel vaker voor dat drukkers bidprentjes elders onbedrukt inkochten die zij dan vervolgens zelf op de keerzijde met tekst bedrukten. Dat is bijvoorbeeld ook gebeurd met het bidprentje dat de 'Wed. J. van Gemert' in 1850 drukte voor familielid Dionisius van Tulder. De voorzijde is een litho Van 'Dopter. Paris, r. de la Harpe, 58.'[46] Op de imprint van een bidprentje van Philippus van Roy uit 1853, blijkt overigens dat na het overlijden van de Francisca van Gemert-van Tulder (in 1851), de drukkerij 'Erven J. van Gemert' wordt genoemd.[47]

De Wed. Van Gemert en Zonen verkochten ook prenten. In 1835 was onder andere in hun boekhandel het portret van mgr. Den Dubbelden als litho te koop.[48] Op 11 september 1838 werden door notaris Johan Adriaan van Meurs *'ten huize van de weduwe Van Santbeek alhier te Tilburg wijk Kerk'* in het openbaar 148 *'plaatwerken'* en *'Een kahier platen'* in het openbaar verkocht voor een bedrag van *f* 28,10.[49]

Besluit

Veel gegevens over de drukkerij Van Gemert zijn niet bekend. Sporadisch duikt er een bericht op in een krant. In 1841 wordt het blijkbaar rustige Tilburg ineens landelijk nieuws. Er is een inbrekersbende actief, die in de nacht van zaterdag 16 en zondag 17 november, een inbraak deed in het huis van *'De Wed. J. van Gemert en zonen, boekdrukkers en zilversmeden'*. Het bleef bij een poging, want '*Na in den tuin geslopen te zijn, hadden zij reeds*

door middel van een breekijzer, waarvan een stuk gevonden en in handen der politie is, een groot gat in den zijmuur van het huis gebroken, toen zij, het zij door de bewoners van het huis, het zij door het afbreken van hun werktuig in hunnen schanddaad gestoord en verjaagd geworden zijn.'[50]

Voor den aandachtigen Opmerker, is de Beeldtenis zijns **Konings** een indrukwekkend **Gedenkteeken.** Om tot de oprigting mede te werken, ziet bij den Boekhandelaar **E. VAN VLIET Az.**, Delftschevaart, alhier, het licht:

LIJK-CYPRESSEN,

BIJ HET OVERLIJDEN VAN

Z. M. WILLEM II,

DICHTSTUK door den Heer ***P. van Balen.***

De prijs voor ieder Ex. is op minstens **10** Cents gesteld; mede te bekomen: *Amsterdam*, H. H. BORLEFFS en SYBRANDI; *Delft*, H. KOSTER, *'s Hage*, ERVEN DOORMAN en GEBR. BELINFANTE; *Tilburg*, Mej WED. J. VAN GEMERT. (2358)

Advertentie in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 30 maart 1849. (Bron: Delpher)

In landelijke en provinciale kranten (Tilburg kreeg pas in 1840 een krant) verschenen er tussen 1831-1849 wel advertenties van boeken die ook in de boekhandel van de Wed. J. van Gemert te koop waren. Een laatste advertentie verscheen in 1849.[51] De brochure *Lijk-Cypressen bij het overlijden van Z.M. Willem II* werd onder andere bij Mej. Wed. J. van Gemert aangeboden. En daarna wordt het stil rondom drukkerij en boekhandel. In het bevolkingsregister van 1849 zijn de weduwe Van Gemert en haar zoon Joannes Baptist beiden 'zonder beroep'.[52] In dat jaar wordt zoon Ludovicus van Gemert (1805-1891) niet meer in Tilburg geregistreerd.

Hij is naar Waalwijk verhuisd om daar een drukkerij te beginnen. Vanaf 1849 zijn er enkele werken van hem bekend die daar zijn gedrukt.[53]
Inmiddels was er in Tilburg ook enige concurrentie ontstaan van boekhandels annex drukkerijen namelijk: A. van der Voort en Zonen (1838), Gebr. De Kanter (1839) en W. Bergmans (1847). Opmerkelijk is dat zoon Joannes Baptist van Gemert in 1860 in het huis van boekhandelaar en drukker Willem Bergmans (1822-1915) woont. Er wordt geen beroep vermeld.[54]

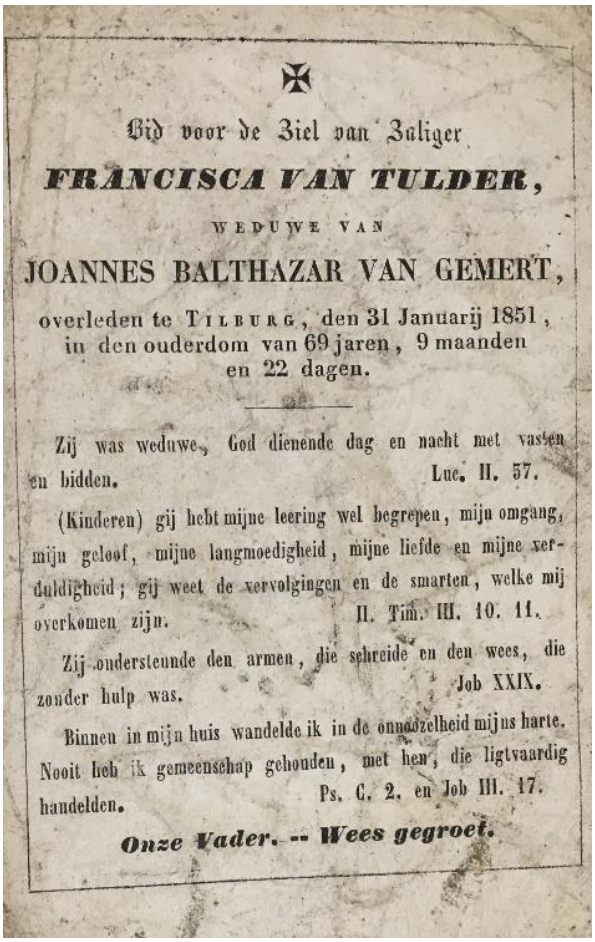
✠

Bid voor de Ziel van Zaliger

FRANCISCA VAN TULDER,

WEDUWE VAN

JOANNES BALTHAZAR VAN GEMERT,

overleden te TILBURG, den 31 Januarij 1851, in den ouderdom van 69 jaren, 9 maanden en 22 dagen.

Zij was weduwe, God dienende dag en nacht met vasten en bidden. Luc. II. 37.

(Kinderen) gij hebt mijne leering wel begrepen, mijn omgang, mijn geloof, mijne langmoedigheid, mijne liefde en mijne verduldigheid; gij weet de vervolgingen en de smarten, welke mij overkomen zijn. II. Tim. III. 10. 11.

Zij ondersteunde den armen, die schreide en den wees, die zonder hulp was. Job XXIX.

Binnen in mijn huis wandelde ik in de onnozelheid mijns harte. Nooit heb ik gemeenschap gehouden, met hen, die ligtvaardig handelden. Ps. C. 2. en Job III. 17.

Onze Vader. -- Wees gegroet.

Bidprentje van Francisca van Tulder, 1851. (Coll. Regionaal Archief Tilburg)

Bijlage 1

Genealogie Van Gemert[55]

I. Lancelot (Loth) van Gemert (ca. 1697-?) getrouwd met **Anna Maria Hulsevoort** (ca. 1738-1815)
Kinderen:

1. Christina van Gemert (1761-1847).
2. Ludovicus van Gemert (1763-?).
3. Ida van Gemert (1765-?).
4. **Christianus van Gemert** (1768-1822). **Volgt IIa.**
5. **Johannes Balthazar van Gemert** (1777-1818). **Volgt IIb.**

IIa. Christianus van Gemert (gedoopt 's-Hertogenbosch 9-8-1768, overl. 's-Hertogenbosch 4-5-1822) getrouwd met **Maria Anna Barbara Reijts** (geboren 's-Hertogenbosch 5-5-1772, begraven 's-Hertogenbosch 11-11-1809). Hij was en zilversmid, boekhandelaar en drukker aan de Schapenmarkt 5 te 's-Hertogenbosch.
Kinderen:

1. Joannes van Gemert (1794-?).
2. Helena Maria van Gemert (?)
3. Maria van Gemert (1796-?).
4. Josephus van Gemert (1797-?)
5. Joannes Andreas Winandus van Gemert (1798-1847), mr. goud- en zilversmid te 's-Hertogenbosch (1833-1847). Hij trouwde in 1829 met Elizabetha Antonia Kuijpers (1800-1869). Hun zoon Christianus Jacobus Hubertus van Gemert (1830-1899) was van 1854-1897 in 's-Hertogenbosch werkzaam als mr. goud- en zilversmid. Een andere zoon, Jacobus Ludovicus Hubertus van Gemert (1832-1886) was eveneens zilversmid in 's-Hertogenbosch.
6. Caspar Gerardus van Gemert (1800-1833). Hij trouwde in 1828 met Ida Regina Praetorius (1803-1853).
7. Helena Joanna van Gemert (1801-1870).
8. Ludovicus Franciscus van Gemert (1802-1833).
9. Thomas Antonius van Gemert (1804-1833).
10. Gerardus van Gemert (1805-?).
11. Gertrudis Maria van Gemert (1807-1841).
12. Gerardus Josephus van Gemert (1808-1873), goud- en zilversmid te 's-Hertogenbosch. Hij trouwde in 1837 met Josina Gertruda Praetorius (1805-?).

IIb. Johannes Balthazar van Gemert (gedoopt 's-Hertogenbosch 5-1-1777, overl. Tilburg 15-5-1818) getrouwd te Tilburg met **Francisca van Tulder** (gedoopt Tilburg 9-4-1781, overl. Tilburg 31-1-1851). Hij was goud- en zilversmid, boekhandelaar en drukker. Francisca, winkelierster en goud- en zilversmid, zet na het overlijden van haar man de zaak voort onder de naam 'De Wed. J. van Gemert en Zonen'.
Kinderen:

1. **Ludovicus van Gemert** (1805-1891), goud- en zilversmid, boekhandelaar en drukker. In 1844 in Waalwijk getrouwd met Antonia Pieternella van Gierbergen (1816-1892; haar vader Hendrikus en broer Adrianus van Gierbergen waren goud- en zilversmeden in Waalwijk). Omstreeks 1849 is Ludovicus van Gemert boekdrukker te Waalwijk.
2. Maria Aldegondis van Gemert (1807-?), goud- en zilversmid.
3. Maria Francisca van Gemert (1808-1890), (tweeling), goud- en zilversmid.
4. Joanna Cornelia van Gemert (1808-1856), (tweeling).
5. **Joannes Baptista van Gemert** (1810-1877), (tweeling), goud- en zilversmid, boekhandelaar en drukker.
6. Maria Christina Josepha van Gemert (1810-1815), (tweeling).
7. Arnoldus van Gemert (1811-1884), pastoor te Cromvoirt.
8. Antonius van Gemert (1813-1813).
9. Antonius van Gemert (1814-1824).
10. Josephus Leonardus Franciscus van Gemert (1816-1837).

Bijlage 2

Overzicht van achterhaald drukwerk van Van Gemert

De twintig getraceerde werken die gedrukt c.q. uitgegeven zijn door de familie Van Gemert in Tilburg, zijn in vier categorieën in te delen: drukwerk van algemene aard, schoolboeken, katholieke boeken en drukwerk van lokale of regionale betekenis.

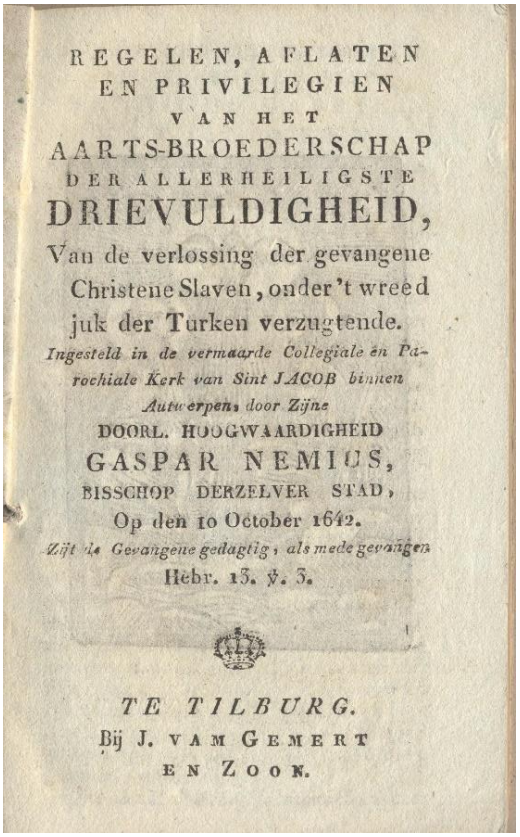

REGELEN, AFLATEN
EN PRIVILEGIEN
VAN HET
AARTS-BROEDERSCHAP
DER ALLERHEILIGSTE
DRIEVULDIGHEID,
Van de verlossing der gevangene
Christene Slaven, onder 't wreed
juk der Turken verzugtende.
Ingesteld in de vermaarde Collegiale en Parochiale Kerk van Sint JACOB binnen Antwerpen door Zijne
DOORL. HOOGWAARDIGHEID
GASPAR NEMIUS,
BISSCHOP DERZELVER STAD,
Op den 10 October 1642.
Zijt de Gevangene gedagtig, als mede gevangen
Hebr. 13. ỿ. 3.

TE TILBURG.
Bij J. VAM GEMERT
EN ZOON.

(Coll. Ronald Peeters, Tilburg)

1. *Regelen, aflaten en privilegien van het Aarts-Broederschap der Allerheiligste Drievuldigheid, van de verlossing der gevangene Christenen Slaven, onder ´t wreed juk der Turken verzugtende. Ingesteld in de vermaarde Collegiale en Parochiale Kerk van Sint Jacob binnen Antwerpen, door Zijne Doorl. Hoogwaardigheid Gaspar Nemius, bisschop derzelver Stad, op den 10 October 1642. Zijt de Gevangene gedagtig, als mede gevangen Hebr. 13.v.3.*
Uitgever: 'Te Tilburg. Bij J. vam[n] Gemert en Zoon'
Jaar: 1805-1810
Aantal bladzijden: 72 (incl. één houtsnede)
Formaat: 14 cm
Opmerkingen: Er zijn edities bekend uit 1643, 1647, 1737 en 1760, gedrukt in Antwerpen. Dit exemplaar is naar de uitgave van 1760.
Literatuur: *14te European Antiquarian Book & Print Fair, RAI Congrescentrum Amsterdam*, 4-6 March 1993, p. 33; Thomas Leeuwenberg, 'Een Tilburgse 'wiegedruk´. Tilburgse curiosa 2´, in: *Tilburg, tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur*, 11, 1993, nr. 1, p. 23-24.
Verblijfplaatsen: Utrecht University Library, cat. nr.: THO - WRT 46-342 (N.B. gedateerd ca. 1820); Part. coll. Thomas Leeuwenberg, Tilburg (1993); Coll. Ronald Peeters, Tilburg.

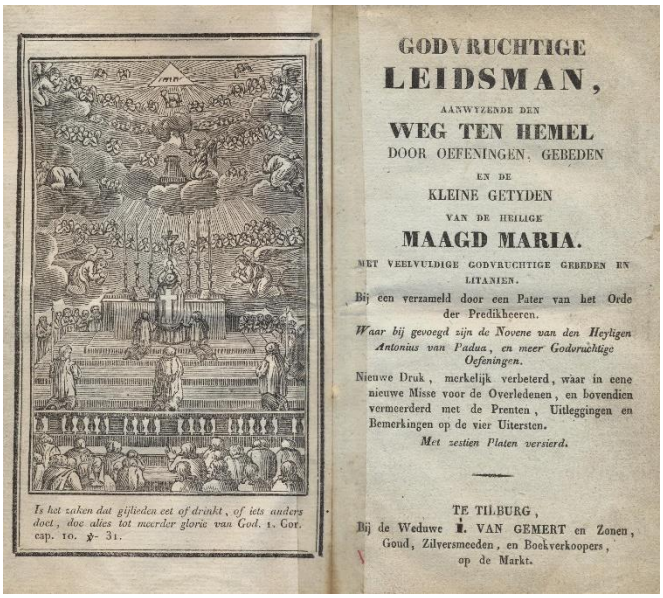

Is het zaken dat gijlieden eet of drinkt, of iets anders doet, doe alles tot meerder glorie van God. 1. Cor. cap. 10. ỿ. 31.

GODVRUCHTIGE
LEIDSMAN,
AANWYZENDE DEN
WEG TEN HEMEL
DOOR OEFENINGEN, GEBEDEN
EN DE
KLEINE GETYDEN
VAN DE HEILIGE
MAAGD MARIA.
MET VEELVULDIGE GODVRUCHTIGE GEBEDEN EN LITANIEN.
Bij een verzameld door een Pater van het Orde der Predikheeren.
Waar bij gevoegd zijn de Novene van den Heyligen Antonius van Padua, en meer Godvruchtige Oefeningen.
Nieuwe Druk, merkelijk verbeterd, waar in eene nieuwe Misse voor de Overledenen, en bovendien vermeerderd met de Prenten, Uitleggingen en Bemerkingen op de vier Uitersten.
Met zestien Platen versierd.

TE TILBURG,
Bij de Weduwe I. VAN GEMERT en Zonen,
Goud, Zilversmeeden, en Boekverkoopers,
op de Markt.

(Coll. Ronald Peeters, Tilburg)

2. *Godvruchtige Leidsman, aanwyzende den weg ten Hemel door Oefeningen, Gebeden en de Kleine Getyden van de Heilige Maagd Maria. Met veelvuldige Godvruchtige Gebeden en Litanien. Bij een verzameld door een Pater van het Orde der Predikheeren. Waar bij gevoegd zijn de Novene van den Heyligen Antonius van Padua, en meer Godvruchtige Oefeningen. Nieuwe Druk, merkelijk verbeterd, waar in eene nieuwe Misse voor de Overledenen, en bovendien vermeerderd met de Prenten, Uitleggingen en Bemerkingen op de vier Uitersten. Met zestien Platen versierd.*
Uitgever: 'Te Tilburg, Bij de Weduwe I. van Gemert en Zonen, Goud, Zilversmeeden, en Boekverkoopers op de Markt'
Jaar: 1828 (1833)
Aantal bladzijden: 472
Formaat: 17 cm
Opmerkingen: Met eigendomskenmerken in handschrift van Maria Laurens Smeijers (geb. 30-5-1823); Wilhelmus Adriaan Piggen (geb. 2-5-1845); Peter Adriaan Piggen (geb. 27-6-1849); Cornelis Adriaan Piggen (12-7-1853); Wilhelmina Smeyers huisvrouw van Adriaan Piggen woonachtig te Udenhout, 5-4-1846; de kinderen Johannes Vermeulen-Smeyers, Rielseweg Tilburg, 7-4-1958.
Maria Smeijers kreeg dit boek volgens aantekening op 24-11-1835 in bezit.

In het boek is een 'Tabel van de roerende feestdagen' opgenomen, gedateerd van 1828-1850.

Het boek is ingebonden in zwart leer, heeft een goud-op-snee met ingekerfde bloemversiering en zilveren gegraveerde hoekstukken met bloemmotieven (een van de vier hoekstukken ontbreekt) en zilveren sluiting. Op de binnenzijde van de sluiting staan vijf zilvermerken. Identificatie van de zilvermerken leveren de volgende gegevens op: jaarletter Y = 1833; twee maal meesterteken GVG (in vierkant, met boven de sterk afgesleten initialen een oog met een wenkbrauw) = Gerardus Josephus van Gemert; in ronde contour een mannenhoofd naar links (de keurkamer) met in de helm onleesbaar een letter, zeer waarschijnlijk de letter K = 's-Hertogenbosch; 'M.S', de initialen van de eerste eigenaresse Maria Smeyers; gehalteteken leeuw 2 (2e gehalte zilver = 833/1000, gebruikt 1814-1953). Gerardus Josephus van Gemert is geboren in 's-Hertogenbosch in 1808 als zoon van Christiaan van Gemert. Hij overleed in 1873. Zeer waarschijnlijk heeft hij samen met zijn tien jaar oudere broer, Joannes Andreas Winandus van Gemert (1798-1847), die ook goud- en zilversmid was, na het overlijden van hun vader in 1822 de zaak aan de Schapenmarkt 5 te 's-Hertogenbosch voortgezet, en heeft hij in 1829 een eigen meesterteken aangenomen dat tot 1836 is gebruikt.[56]
Wellicht is dit boek in 1828 gedrukt en in 1833 in 's-Hertogenbosch pas ingebonden met zilverbeslag van Gerardus Josephus van van Gemert.

Van dit boek zijn uit de periode 1764-1890 zeker 32 edities bewaard gebleven (de meeste in Utrecht University Library) die volgens de titelbladen bij verschillende firma's zijn verschenen.
Literatuur: Ronald Peeters, *De Paap van Gramschap. Vier eeuwen schrijven en drukken in Tilburg* (Tilburg, Boekhandel Gianotten, 1992), p. 60 (met afbeelding).
Verblijfplaats: Coll. Ronald Peeters, Tilburg

(in 2000 afgestoten uit coll. kerkboeken van het Regionaal Archief Tilburg als niet behorend tot het verzamelgebied).

BENAMING

VAN DE

HOUTEN EN IJZEREN DEELEN

DER

Veld-Affuiten met Voorwagens

EN VAN DIE DER

Veld-Kanons en Houwitzer,

EN VAN DE SCHOTEN DIE UIT DEZE

VUURMONDEN

WORDEN GEDAAN.

Behoort tot Circulaire van 17 October 1835, nº. 1042.

TILBURG,

TER BOEKDRUKKERIJ VAN DE WED. J. VAN GEMERT EN ZONEN.

1835.

(Coll. Nationaal Militair Museum, Soest, objectnr. 236232)

3. *Benaming van de houten en ijzeren deelen der Veld-Affuiten met Voorwagens en van die der Veld-Kanons en Houwitzer, en van de schoten die uit deze vuurmonden worden gedaan. Behoort tot Circulaire van 17 October 1835, nº. 1042.*

Uitgever: 'Tilburg, Ter Boekdrukkerij van de Wed. J. van Gemert en Zonen.'
Jaar: 1835
Aantal bladzijden: 44 (met uitslaande plaat)
Formaat: 18 cm
Opmerkingen: De uitslaande plaat (lithografie) stelt een paard voor en is getekend door 'BvF. Andriessen te Eindhoven' en op lithosteen gebracht door 'Lith. v. W. Arntzen'.
Verblijfplaats: Nationaal Militair Museum, Soest, cat. nr.: Artyleria 19w; objectnr. 236232.

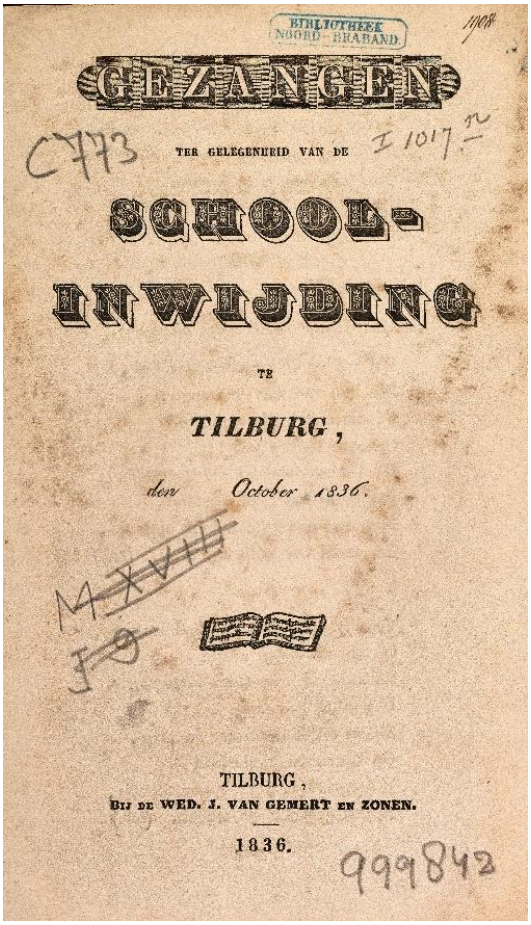

GEZANGEN

TER GELEGENHEID VAN DE

SCHOOL-

INWIJDING

TE

TILBURG,

den October 1836.

TILBURG,

BIJ DE WED. J. VAN GEMERT EN ZONEN.

1836.

(Coll. Tilburg University Library, Brabant-Collectie, cat. nr.: TRE C 0773)

---

4. *Gezangen ter gelegenheid van de Schoolinwijding te Tilburg, den October 1836.*
Uitgever: 'Tilburg, Bij de Wed. J. van Gemert en Zonen.'
Jaar: 1836
Aantal bladzijden: 7, [1]
Formaat: 21 cm
Literatuur: Ronald Peeters, *De Paap van Gramschap. Vier eeuwen schrijven en drukken in Tilburg* (Tilburg, Boekhandel Gianotten, 1992), p. 60; Digitaal op: https://books.google.nl (ex. Brabant-

Collectie).
Verblijfplaats: Tilburg University, Brabant-Collectie, cat. nr.: TRE C 0773 (ex bibliotheek Prov. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te 's-Hertogenbosch, map. XVIII J 9).

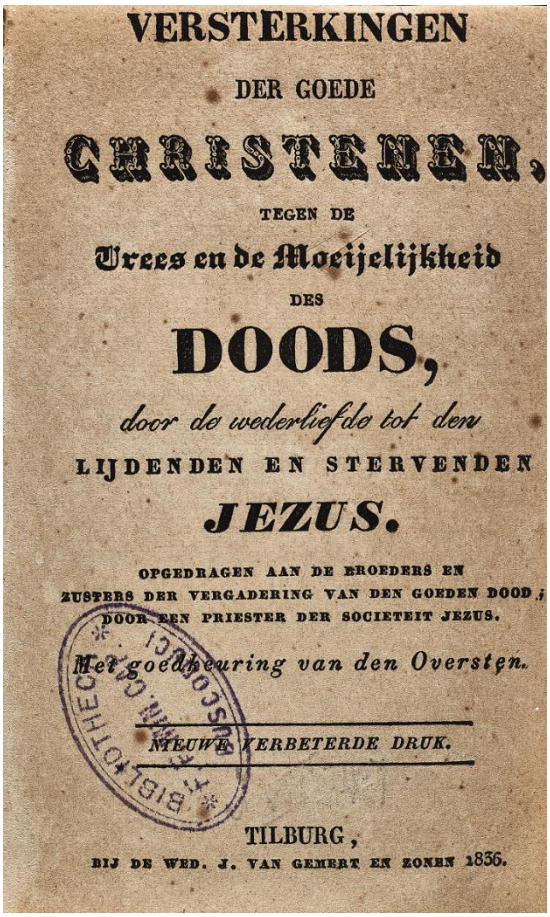

VERSTERKINGEN
DER GOEDE
CHRISTENEN,
TEGEN DE
Vrees en de Moeijelijkheid
DES
DOODS,
door de wederliefde tot den
LIJDENDEN EN STERVENDEN
JEZUS.
OPGEDRAGEN AAN DE BROEDERS EN ZUSTERS DER VERGADERING VAN DEN GOEDEN DOOD; DOOR EEN PRIESTER DER SOCIETEIT JEZUS.
Met goedkeuring van den Oversten.
NIEUWE VERBETERDE DRUK.
TILBURG,
BIJ DE WED. J. VAN GEMERT EN ZONEN 1836.

(Coll. Tilburg University Library, cat. nr.: CBC TFK A 20257)

5. *Versterkingen der goede christenen tegen de vrees en de moeijelijkheid des doods door de wederliefde tot den lijdende en stervenden Jezus. Opgedragen aan de Broeders en Zusters der Vergadering van den goeden Dood.[…]*
Auteur: Carolus van den Abeele
Uitgever: 'Bij de Wed. J. van Gemert en Zonen, Tilburg.'
Jaar: 1836
Aantal bladzijden: 59
Formaat: 14 cm
Opmerkingen: Tilburg University Library heeft edities uit 1756 en 1764, gedrukt te Antwerpen bij Joannes Franciscus de Roverot (resp. cat. nr.: TF A 25053/2 en TF A 25045/2).
Literatuur: Geselecteerd voor Google Books.
Verblijfplaatsen: Tilburg University Library, cat. nr.: CBC TFK A 20257; Radboud University Library, Nijmegen, cat. nr.: TBI 242 d 122. [N.B. Vermoedelijk abusievelijk 1856 gedateerd]. Dit exemplaar bevat een ingeplakt gedrukt ex libris met de tekst 'E BIBLIOTHECA CONGREGATIONIS FRATRUM TILBURGI.' en stempel 'Centrale Bibliotheek Gasthuisring 54 TILBURG'; digitaal op: https://books.google.nl (ex. RUL Nijmegen).

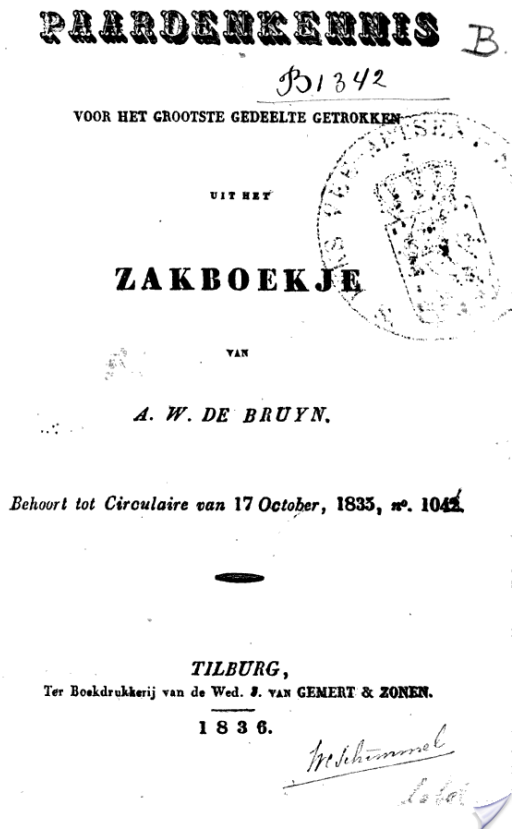

PAARDENKENNIS
VOOR HET GROOTSTE GEDEELTE GETROKKEN
UIT HET
ZAKBOEKJE
VAN
A. W. DE BRUYN.
Behoort tot Circulaire van 17 October, 1835, no. 1042.
TILBURG,
Ter Boekdrukkerij van de Wed. J. VAN GEMERT & ZONEN.
1836.

(Coll. Utrecht University Library, cat. nr.: ODA 4068)

6. *Paardenkennis. Voor het grootste gedeelte getrokken uit het zakboekje van A.W. de Bruyn. Behoort tot circulaire van 17 October, 1835, no. 1042.*
Uitgever: 'Ter Boekdrukkerij van de Wed. J. van Gemert & Zonen, Tilburg.'
Jaar: 1836
Aantal bladzijden: 22, [1] bl. pl. (uitsl.)
Formaat: 17 cm
Verblijfplaatsen: Utrecht University Library, cat. nr.: ODA 4068; NUKAT, Union Catalog of Polish Research Libraries, Warsaw, Poland (volgens Worldcat).

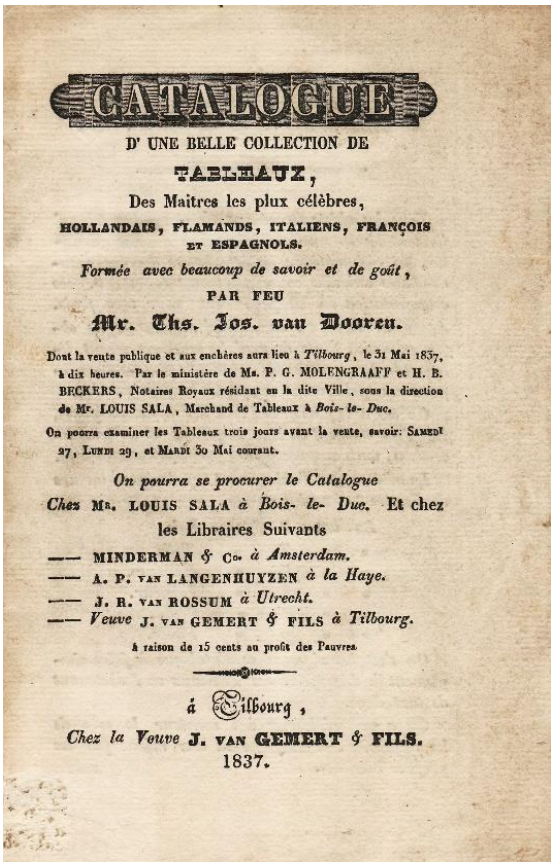

CATALOGUE

D' UNE BELLE COLLECTION DE

TABLEAUX,

Des Maitres les plux célèbres,

HOLLANDAIS, FLAMANDS, ITALIENS, FRANÇOIS ET ESPAGNOLS.

Formée avec beaucoup de savoir et de goût,

PAR FEU

Mr. Ths. Jos. van Dooren.

Dont la vente publique et aux enchères aura lieu à *Tilbourg*, le 31 Mai 1837, à dix heures. Par le ministère de Ms. P. G. MOLENGRAAFF et H. B. BECKERS, Notaires Royaux résidant en la dite Ville, sous la direction de Mr. LOUIS SALA, Marchand de Tableaux à *Bois- le- Duc.*

On pourra examiner les Tableaux trois jours avant la vente, savoir: SAMEDI 27, LUNDI 29, et MARDI 30 Mai courant.

On pourra se procurer le Catalogue

Chez Ms. LOUIS SALA *à Bois- le- Duc.* Et chez les Libraires Suivants

—— MINDERMAN & Co. *à Amsterdam.*
—— A. P. VAN LANGENHUYZEN *à la Haye.*
—— J. R. VAN ROSSUM *à Utrecht.*
—— *Veuve* J. VAN GEMERT & FILS *à Tilbourg.*

A raison de 15 cents au profit des Pauvres.

á Tilbourg,

Chez la Veuve J. VAN GEMERT & FILS.

1837.

(Coll. Ronald Peeters, Tilburg)

7. *Catalogue d'une belle collection de Tableaux, Des Maitres les plus célèbres, Hollandais, Flamande, Italiens, François et Espagnols. Formée avec beaucoup de savoir et de goût, par feu Mr. Ths. Jos. van Dooren. Dont la vente publique et aux enchères aura lieu à Tilbourg, le 31 Mai 1837, à dix heures. Par le ministère de Ms. P.G. Molengraaff en H.B. Beckers, Notaires Royaux résidant en la dite Ville, sous la direction de Mr. Louis Sala, Marchand de Tableaux à Bois-le-Duc. On pourra examiner les Tableaux trois jours avant la vente, savoir: Samedi 27, Lundi 29, et Mardi 30 Mai courrant. On pourra se procurer le Catalogue Chez Mr. Louis Sala à Bois-le-Duc. Et chez les Libraires Suivants -- Minderman & Co, à Amsterdam. -- A.P. van Langenhuyzen à la Haye. -- J.R. van Rossum à Utrecht -- Veuve J. van Gemert & Fils à Tilbourg. à raison de 15 cents au profit des Pauvres.*
Uitgever: 'Veuve J. van Gemert & Fils, à Tilbourg.'
Jaar: 1837
Aantal bladzijden: 16
Formaat:
Literatuur: Ronald Peeters, 'Thomas van Dooren (1754-1836). Koopman en kunstverzamelaar te Tilburg', in: *Tilburg Magazine*, jrg. 8, okt. 1997, nr. 3, p. 47-55; Ronald Peeters, 'Thomas van Dooren (1754-1836), koopman en kunstverzamelaar in Tilburg en Parijs', in: *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur*, jrg. 16, sept. 1998, nr. 2, p. 35-41.; Lucas van Dijck, *In de Schijff achter de Dorenboom. De Tilburgse familie Van Dooren 1540-2012* (Tilburg, 2012), p. 74-87 en 225-233.
Verblijfplaatsen: Coll. Museum Plantin-Moretus / Prentenkabinet, Antwerpen, Convoluut Veilingcatalogi 1837-1842 Tilbourg / Dresden / Cologne / Amsterdam / Dordrecht, cat. nr.: MPM [PK-A 1219]; Coll. Ronald Peeters, Tilburg.

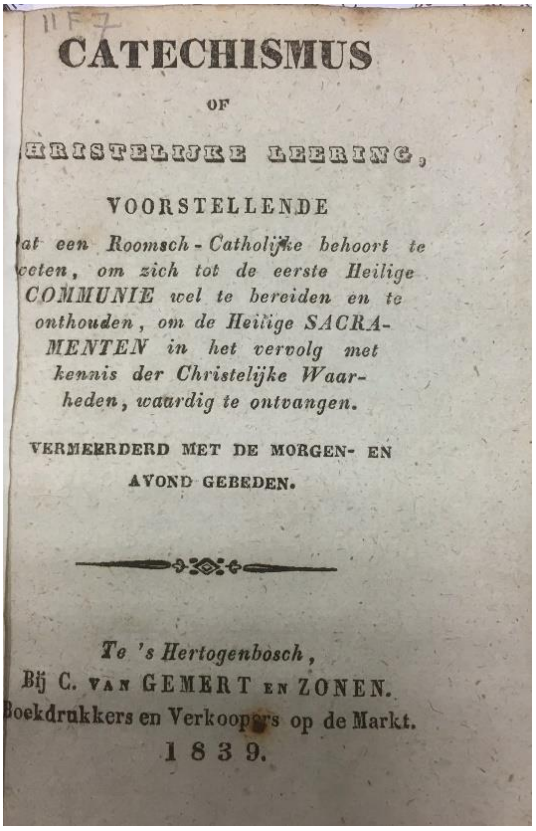

CATECHISMUS

OF

CHRISTELIJKE LEERING,

VOORSTELLENDE

dat een Roomsch-Catholijke behoort te weten, om zich tot de eerste Heilige COMMUNIE wel te bereiden en te onthouden, om de Heilige SACRAMENTEN in het vervolg met kennis der Christelijke Waarheden, waardig te ontvangen.

VERMEERDERD MET DE MORGEN- EN AVOND GEBEDEN.

Te 's Hertogenbosch,
Bij C. VAN GEMERT EN ZONEN.
Boekdrukkers en Verkoopers op de Markt.
1839.

Uitgave door C. van Gemert in 's-Hertogenbosch, editie 1839. (Coll. Tilburg University Library, Brabant-Collectie, cat. nr.: TRE 11 F 7)

8. *Catechismus of christelijke leering, verdeeld in vijf deelen, en een-en-veertig lessen voor de katholijke jeugd, van het aartsbisdom en alle andere bisdommen der provincie Mechelen.*
Uitgever: Van Gemert, Tilburg.
Jaar: 1837 [goedkeuring]
Aantal bladzijden: 59
Formaat: 15 cm
Opmerkingen: Van hetzelfde boekje bevinden zich ook twee edities uit resp. ca. 1825 en 1839 in Tilburg University Library (resp. cat. nr.: CBC – TFK A 23482 en BC – TRE 11 F 7) maar dan gedrukt door C. van Gemert en zonen ('s-Hertogenbosch). Van

deze uitgever ook een exemplaar uit 1824 in Radboud University Library, Nijmegen (cat. nr.: 708 d 32 nr. 2).
Verblijfplaats: Radboud University Library, Nijmegen, cat. nr.: KDC d 8852.

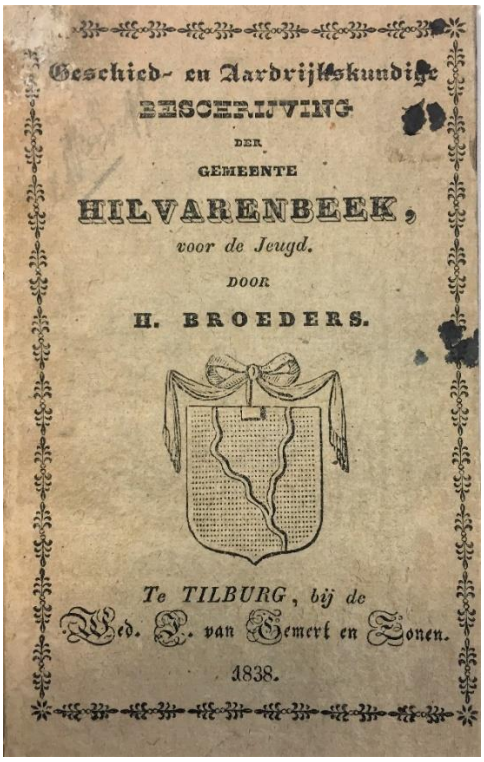
Geschied- en Aardrijkskundige
BESCHRIJVING
DER
GEMEENTE
HILVARENBEEK,
voor de Jeugd.
DOOR
H. BROEDERS.
Te TILBURG, bij de
Wed. J. van Gemert en Zonen.
1838.

(Coll. Tilburg University Library, Brabant-Collectie, cat. nr.: TRE C 0821)

9. *Geschied- en Aardrijkskundige beschrijving der gemeente Hilvarenbeek, voor de Jeugd.*
Auteur: H. Broeders
Uitgever: Bij de Wed. J. van Gemert en Zonen, te Tilburg.'
Jaar: 1838
Aantal Bladzijden: VIII, 76
Formaat: 16 cm
Opmerkingen: In het exemplaar van het Regionaal Archief Tilburg bevindt zich een los fragment van dit boek (8 blz.). Op dit fragment staat op de keerzijde van het titelblad gedrukt: 'Wij hebben aan het bepaalde, onder a, b, en c van art. 6 der Wet van 1817, voldaan, en vinden ons regt van eigendom daardoor gewaarborgd. De Wed. J. van GEMERT & ZONEN'. Daaronder in handschrift 'Gezien voor echt H. Broeders'.
Literatuur: *Nederlandsche Staatscourant* van 16 maart 1842; Ronald Peeters, *De Paap van Gramschap. Vier eeuwen schrijven en drukken in Tilburg* (Tilburg, 1992), p. 60; Jef van Gils en Ronald Peeters, *Hilvarenbeek en zijn kerkdorpen* (Hilvarenbeek, 1994), p. V, VI, 9, 163-164. [p. 9 foto van meester Hendrik Broeders (1807-1865), door fotograaf K. Festge uit Tilburg: voorzitter van het onderwijzersgenootschap]; E.A.J. Naaijkens, 'Hilvarenbeek 125 jaar geleden zoals Meester Broeders het zag', in: *De Hilverbode*, 35, 1965, nrs. 42, 43, 45, 47 en 50; 36, 1966, nrs. 2, 4, 6, 10, 12, 14, 16, 23, 30, 34, 40, 42, 45, 47 en 51; 37, 1967, nrs. 6, 7, 9, 12, 15, 18, 22, 24, 29, 32, 38, 43, 48 en 49; 38, 1968, nrs. 2, 7, 15, 17, 29, 33 en 38.; In 1985 is het boekje van Broeders ook in facsimile uitgegeven door de Heemkundige Kring 'Ioannes Goropius Becanus' t.g.v. de opening van het heemkundig museum 'De Doornboom' te Hilvarenbeek en besproken in: *Nieuwsbrief*, 1985, nr. 11, p. 3-4; Fr. M. Gervasius Dominicus, *Grepen uit de geschiedenis van de uitgeverij ener congregatie* (Tilburg, z.j., ca. 1965), scriptie (RAT, bibl. nr. E 177), p. 19, noemt een exemplaar waarin zich een ingeplakte advertentie bevindt; dit is het exemplaar in de collectie van het Regionaal Archief Tilburg; *Nederlandsche Staatscourant* van 16 maart 1842.
Verblijfplaatsen: Regionaal Archief Tilburg, bibl. nr. F HILV 10; Tilburg University Library, Brabant-Collectie, cat. nr.: TRE C 0821; Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, cat. nr.: 1124 C 10; Leiden University Library, cat. nr.: 1191 H 22; Meertens Institute Library, Amsterdam; Bibliotheek Midden-Brabant, Tilburg; Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Amsterdam, cat. nr.: NEHA UB O 813; Coll. Ronald Peeters, Tilburg.

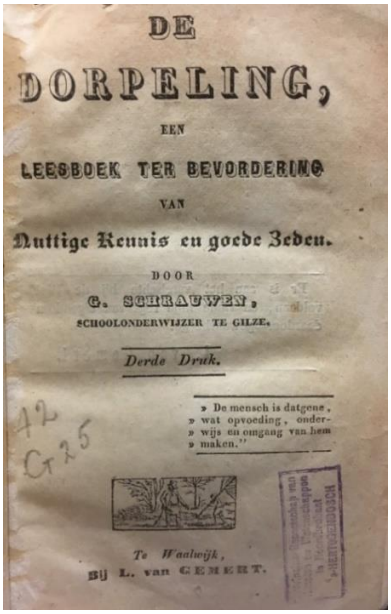
DE
DORPELING,
EEN
LEESBOEK TER BEVORDERING
VAN
Nuttige Kennis en goede Zeden.
DOOR
G. SCHRAUWEN,
SCHOOLONDERWIJZER TE GILZE.
Derde Druk.
» De mensch is datgene,
» wat opvoeding, onder-
» wijs en omgang van hem
» maken."
Te Waalwijk,
BIJ L. van GEMERT.

Derde druk van *De dorpeling* uit 1852, gedrukt door L. van Gemert te Waalwijk. (Coll. Tilburg University Library, cat. nr.: CBM-649 A 26)

10. *De dorpeling, een Leesboek ter bevordering van Nuttige Kennis en Goede Zeden. (Leesboek voor de Tweede Klasse, met verschillende soorten van Letteren gedrukt.)*
Auteur: G. Schrauwen
Uitgever: Wed. J. van Gemert en Zonen, Tilburg
Jaar: 1838
Aantal bladzijden: 102 (3e druk)
Formaat: Onbekend
Opmerkingen: Genoemd op achterzijde omslag *Geschied- en Aardrijkskundige beschrijving der Gemeente Hilvarenbeek* (1838); Een latere druk (3e druk, 1852) verscheen bij L. van Gemert in Waalwijk; aanwezig in de collectie van Tilburg University Library (nr. CBM 649 A 26) en digitaal in te zien op: https://books.google.nl
Literatuur: Fr. M. Gervasius Dominicus, *Grepen uit de geschiedenis van de uitgeverij ener congregatie* (Tilburg, z.j., ca. 1965), p. 19; *Nederlandsche Staatscourant* van 16 maart 1842; *De Katholiek*, jrg. 2, 1843, p. 155: '*Wij oordelen dat het gebruik van dit werkje op de scholen ten plattenlande, de meeste aanprijzing verdient. Het is blijkbaar voor gemengde, hetzij openbare, hetzij bijzondere scholen ingerigt, en zondigt tegen geen voorwaarde, welke ten dezen aanzien van een schoolboek kan geeischt worden. Niettemin kan iedere school ook waar uitsluitend katholieke kinderen onderwezen worden, het boekje met nut gebruiken.´*
Verblijfplaats: Onbekend

---

11. *Aanleiding tot het Onderwijs in de Nederduitsche Taal en Rekenkunde*
Auteur: Onbekend
Uitgever: Wed. J. van Gemert en Zonen, Tilburg
Jaar: In of voor 1838
Aantal bladzijden: Onbekend
Formaat: Onbekend
Opmerkingen: Genoemd op achterzijde van het omslag *Geschied- en Aardrijkskundige beschrijving der Gemeente Hilvarenbeek* (1838).
Literatuur: Ronald Peeters, *De Paap van Gramschap. Vier eeuwen schrijven en drukken in Tilburg* (Tilburg, 1992), p. 60.
Verblijfplaats: Onbekend

GODVRUCHTIGE
OEFENINGEN EN GEBED
OP DEN
KRUISWEG
VAN
Jeruzalem naar Kalvarië.
TE TILBURG, BIJ DE WED.
J. VAN GEMERT EN ZONEN.
Met Kerkelijke Goedkeuring.

(Coll. Tilburg University Library, cat. nr.: TRE 100 B 360)

12. *Godvruchtige oefeningen en gebeden op den kruisweg van Jeruzalem naar Kalvarië*
Auteur: Leonardus a Portu Mauritio, kloosternaam van Paolo Girolamo Casanuova
Uitgever: 'Bij de Wed. J. van Gemert en Zonen, te Tilburg.'
Jaar: 1838
Aantal bladzijden: 59
Formaat: 15 cm
Opmerkingen: Vertaling; Er is ook een editie bekend uit 1833, uitgave P.T. Braam in Rotterdam (36 blz.)
Verblijfplaatsen: Tilburg University Library, cat. nr.: TRE 100B 36 (N.B. p. 47 e.v. ontbreken); Utrecht University Library, cat. nr.: THO ALV 88-198 dl 5; Radboud University Library, Nijmegen, cat. nr.: KDC d 6543

6690

STATUTEN

OF

GEDRAG REGELEN

VOOR DE

ZUSTERS VAN LIEFDADIGHEID.

BIBLIOTHEEK TILBURG BOEKEN

Komt gezegende mijns Vaders, bezit het rijk, dat van het beginsel der wereldt voor u bereid is.
Wat gij eenen dezer mijner geringsten broeders gedaan hebt, dat hebt gij Mij gedaan.
Wat gij eenen dezer geringsten niet gedaan hebt, dat hebt gij Mij niet gedaan.
(Matth. XXV: 34, 40 en 45.)

A (N°3)

MOEDER VAN BARMHARTIGHEID

1838.

(1841)

(Coll. Regionaal Archief Tilburg, bibl. nr. G 202)

13. *Statuten of gedrag regelen voor de Zusters van Liefdadigheid*
Auteur: J. Zwijsen
Uitgever: Niet genoemd, maar vermoedelijk de Wed. J. van Gemert & Zonen, Tilburg.
Jaar: 1838
Aantal bladzijden: VII, 160 [24]
Formaat: 18 cm
Opmerkingen: Op titelblad is het jaartal 1841 in potlood toegevoegd; De inleiding is geschreven door J. Zwijsen 'R.C. Pastoor' en gedateerd 25 augustus 1839; Joannes Zwijsen (1794-1877) was van 1832-1854 pastoor van de parochie 't Heike en later bisschop van 's-Hertogenbosch en aartsbisschop van Utrecht na het herstel van de kerkelijke hiërarchie in 1853. Hij was de stichter van de twee grote Tilburgse kloostergemeenschappen, in 1832 van de Congregatie van de Zusters van Liefde van O.L. Vrouw Moeder van Barmhartigheid en in 1844 van de Fraters der Congregatie van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid; Hoogstwaarschijnlijk in opdracht van Zwijsen gedrukt in Tilburg bij de Wed. J. van Gemert omdat op het titelblad dezelfde gravure van de 'Moeder van Barmhartigheid' in een rond medaillon staat afgebeeld als op het titelblad van *Onderwijs ten dienste der doofstommen*, een uitgave van Van Gemert uit 1840 (zie nr. 15); Vergelijk ook nummer 20.
Literatuur: A.M. Lauret, *Per imperatief mandaat. Bijdrage tot de geschiedenis van onderwijs en opvoeding door katholieken in Nederland, in het bijzonder door de Tilburgse Zusters van Liefde* (Tilburg, 1967), p. 27-29; Zr. Alix van de Molengraft, *Drie begijnen zijn begonnen. Geschiedenis van tienduizend Zusters van Liefde* (Tilburg, 1992), p. 52-59 (titelblad 'Statuten' afgebeeld t.o.p. 52); J.W.M. Peijnenburg, *Joannes Zwijsen, bisschop 1794-1877* (Tilburg, 1996), p. 80; Digitaal in te zien op: https://books.google.nl
Verblijfplaatsen: Regionaal Archief Tilburg, bibl. nr. G 202; Tilburg University Library, nr. CBM TF A 7647; Radboud University Library, Nijmegen, nr. NE 775 c 15; Utrecht University Library, nr. THO: WRT 45-65; University of Groningen Library, nr. 17A 5604; Provincialaat van de Zusters van Liefde van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid, Tilburg.

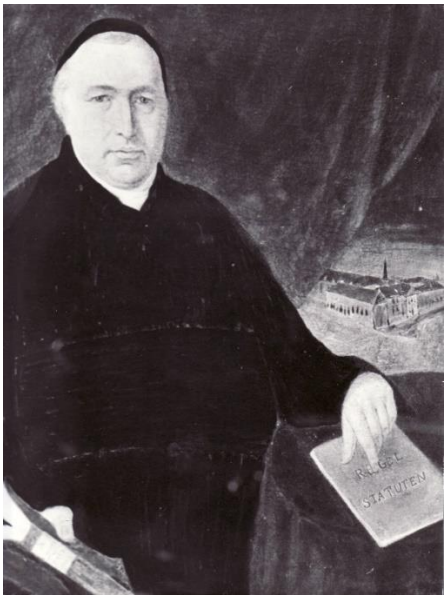

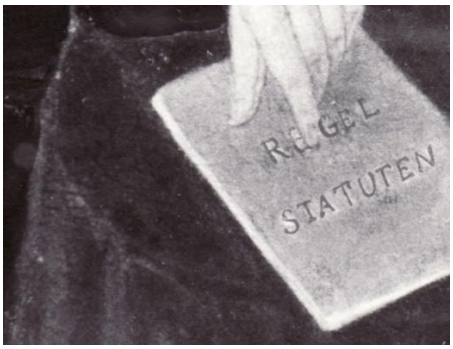

Mgr. Joannes Zwijsen (1794-1877). Zijn linkerhand rust op de 'REGEL / STATUTEN' van de Zusters van Liefde. Het moederhuis rechts op de achtergrond.

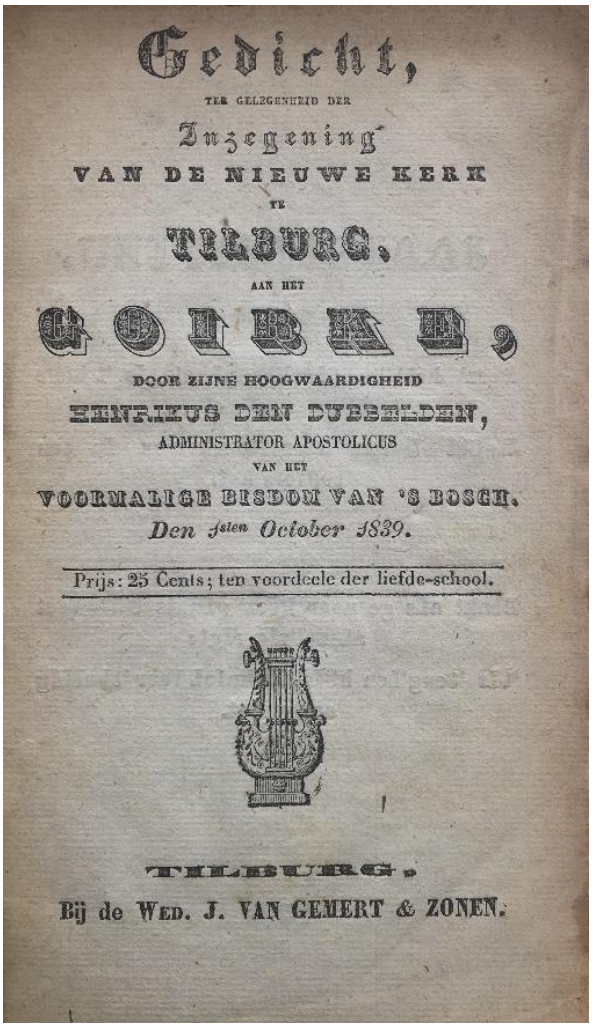

Gedicht,

TER GELEGENHEID DER

Inzegening

VAN DE NIEUWE KERK

TE

TILBURG,

AAN HET

GOIRKE,

DOOR ZIJNE HOOGWAARDIGHEID

HENRIKUS DEN DUBBELDEN,

ADMINISTRATOR APOSTOLICUS

VAN HET

VOORMALIGE BISDOM VAN 'S BOSCH.

Den 1sten October 1839.

Prijs: 25 Cents; ten voordeele der liefde-school.

TILBURG,

Bij de WED. J. VAN GEMERT & ZONEN.

(Coll. Ronald Peeters, Tilburg)

14. *Gedicht, ter gelegenheid der Inzegening van de Nieuwe Kerk te Tilburg, aan het Goirke, door Zijne Hoogwaardigheid Henrikus den Dubbelden, Administrator Apostolicus van het voormalige Bisdom van 's Bosch, Den 1sten October 1839*
Auteur: Onbekend
Uitgever: 'Bij de Wed. J. van Gemert & Zonen, Tilburg.'
Jaar: 1839
Aantal bladzijden: 32
Formaat: 21 cm
Opmerkingen: Volgens het titelblad was de prijs voor dit boekje 25 cent en de opbrengst daarvan was 'ten voordeele der liefde-school'.
Verblijfplaatsen: Regionaal Archief Tilburg, bibl. nr. F TILB 189; Tilburg University, Brabant-Collectie, CBC TFH A 2859 (digitaal in te zien op: https://books.google.nl); Coll. Ronald Peeters, Tilburg (2 exemplaren).

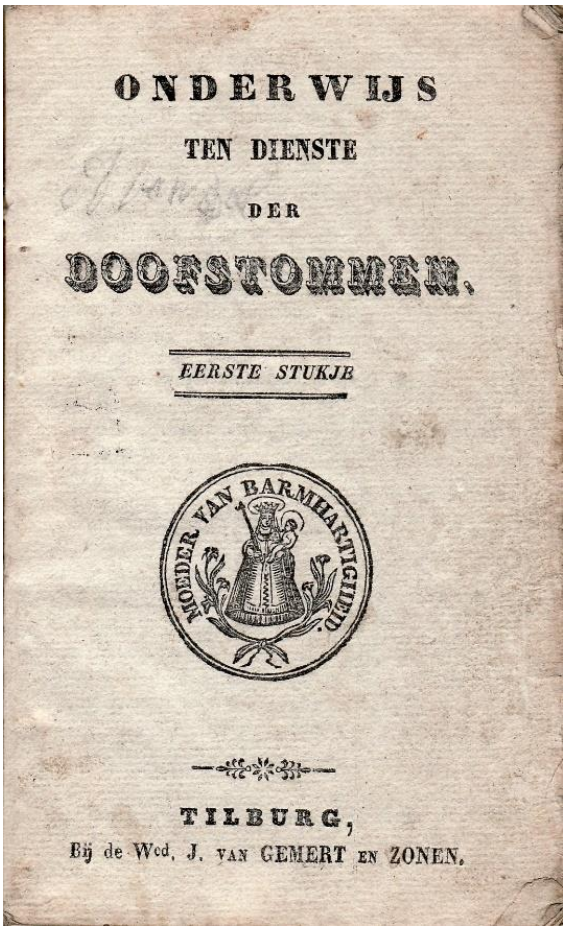

ONDERWIJS

TEN DIENSTE

DER

DOOFSTOMMEN.

EERSTE STUKJE

MOEDER VAN BARMHARTIGHEID.

TILBURG,

Bij de Wed. J. VAN GEMERT EN ZONEN.

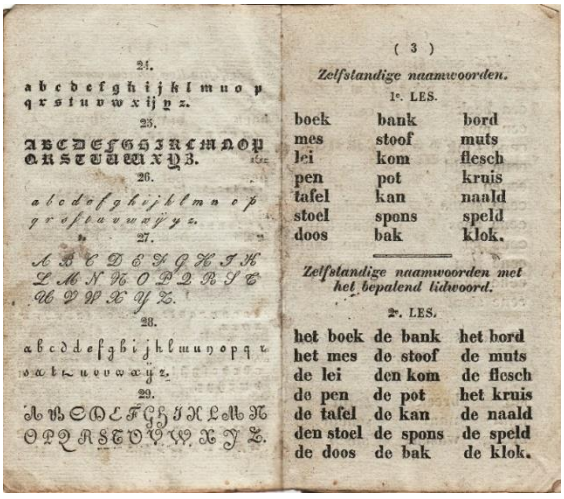

(3)

Zelfstandige naamwoorden.

1e. LES.

boek	bank	bord
mes	stoof	muts
lei	kom	flesch
pen	pot	kruis
tafel	kan	naald
stoel	spons	speld
doos	bak	klok.

Zelfstandige naamwoorden met het bepalend lidwoord.

2e. LES.

het boek	de bank	het bord
het mes	de stoof	de muts
de lei	den kom	de flesch
de pen	de pot	het kruis
de tafel	de kan	de naald
den stoel	de spons	de speld
de doos	de bak	de klok.

(Coll. Ronald Peeters, Tilburg)

15. *Onderwijs ten dienste der doofstommen. Eerste Stukje*
Auteur: Onbekend
Uitgever: 'Bij de Wed. J. van Gemert en Zonen, Tilburg.'
Jaar: 1840
Aantal bladzijden: 76
Formaat: 15,5 cm
Opmerkingen: In 1840 vestigde mgr. J. Zwijsen voor de Zusters van Liefde een dépendance te Maaseik in Belgisch-Limburg.

Dit klooster groeide uit tot een bekend instituut voor doofstommen en blinden. Zeer waarschijnlijk is dit boekje daar als eerste in gebruik genomen.
Literatuur: A.M. Lauret, *Per imperatief mandaat. Bijdrage tot de geschiedenis van onderwijs en opvoeding door katholieken in Nederland, in het bijzonder door de Tilburgse Zusters van Liefde* (Tilburg, 1967), p. 45; Henk van Doremalen, *De kleine geschiedenis van Tilburg. Deel 16 Meesters, nonnen en professoren* (Zwolle, 2010), p. 13 (afbeelding van p. 2-3 van dit boekje).
Verblijfplaats: Coll. Ronald Peeters, Tilburg.

---

16. *De ziel op den kruisweg, of twaalf oefeningen om met godvruchtigheid den lijdende Jesus dragende zijn kruis, op den weg naar Calvarieberg te volgen. Met eene christelijke manier van leven … gebeden met aflaten … gebeden onder de Mis, onder het Lof, en voor en na de H. Communie / door een R.C. Priester*
Auteur: Egidius Vogels
Uitgever: Wed. J. van Gemert, Tilburg
Jaar: 1840
Aantal bladzijden: 286
Formaat: 14
Opmerkingen: Er zijn talloze edities van dit boekje bekend, o.a. een uit 1842 dat uitgegeven is door A. van der Voort & Zonen te Tilburg, 381 p. (Tilburg University Library, Brabant-Collectie, nr. TU KOD 1842 Tilb. 1, ex. afkomstig uit bibliotheek van de Fraters van Tilburg). Verder o.a. edities uit 1841 en 1844, uitgegeven door Lutkie & Cranenburg te 's-Hertogenbosch en een editie uit 1849 uitgegeven door Van Gemert in Waalwijk (Utrecht University Library, cat. nr.: THO PER 164-460; Radboud University Library, Nijmegen, cat. nr.: KDC d 3029). In Tilburg University Library (cat. nr.: CBC TFK A 21516) bevindt zich een editie uit 1840 gedrukt (goedkeuring) door Stokvis in 's-Hertogenbosch.
Verblijfplaatsen: Utrecht University Library, nr. ALV 87-857 (editie 1840; 192 blz.); Universiteit Antwerpen, Bibliotheek Stadscampus, cat. nr.: RG 3092 I 55 (editie 1840), 192 p.

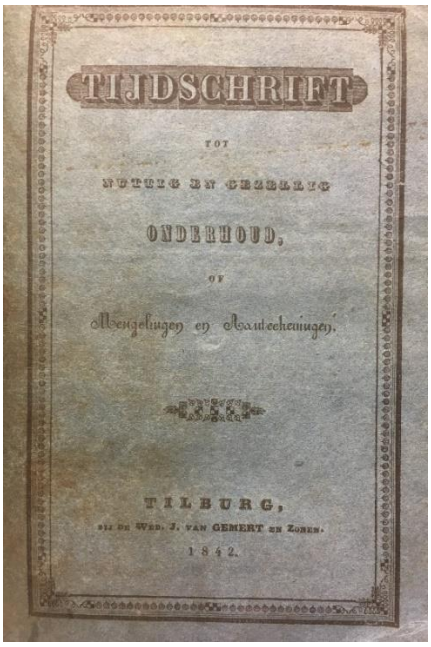
TIJDSCHRIFT
TOT
NUTTIG EN GEZELLIG
ONDERHOUD,
OF
Mengelingen en Aanteekeningen.
TILBURG,
BIJ DE WED. J. VAN GEMERT EN ZONEN.
1842.

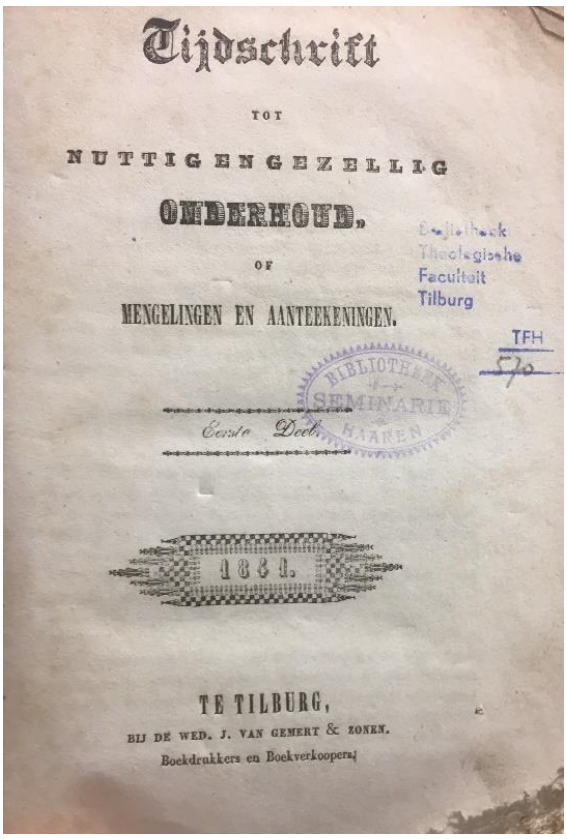
Tijdschrift
TOT
NUTTIG EN GEZELLIG
ONDERHOUD,
OF
MENGELINGEN EN AANTEEKENINGEN.
Eerste Deel.
1841.
TE TILBURG,
BIJ DE WED. J. VAN GEMERT & ZONEN,
Boekdrukkers en Boekverkoopers.
Bibliotheek Theologische Faculteit Tilburg
TFH
570
BIBLIOTHEEK SEMINARIE HAAREN

(Coll. Tilburg University Library, Brabant-Collectie, cat. nr.: TF 05070)

17. *Tijdschrift tot nuttig en gezellig onderhoud of mengelingen en aanteekeningen*
Auteur: Diverse auteurs
Uitgever: 'Bij de Wed. J. van Gemert & zonen, te Tilburg.'
Jaar: 1841 (1842)
Aantal bladzijden: 795
Formaat: 22 cm

Opmerkingen: Op het omslag staat het jaartal 1842 en op het titelblad 1841; Er zijn geen andere jaargangen van dit tijdschrift bekend; *De Noord-Brabander* van 26 juni 1841: *'De ondergeteekenden hebben bereids de negende aflevering van het bij hen uitkomend Tijdschrift tot Gezellig Onderhoud, aan Heeren inteekenaren verzonden. Van dit tijdschrift, hetwelk uitgegeven wordt, om een tegelijk nuttige en onderhoudende lectuur te verschaffen en tevens de belangen der waarheid en geregtigheid voortestaan, verschijnen er 's Jaarlijks minstens 50 vellen Druks, groot 8o. Dusdanige jaargang ontvangen H.H. Inteekenaren, elke aflevering onmiddellijk na derzelver uitgifte, franco per post tegen den waarlijk geringen prijs van .. f 5,60. / Men kan zich bij alle Boekhandelaren en postdirecteuren door het geheele rijk op hetzelve abonneren. / De Wed. J. van Gemert en Zonen. Tilburg, den 23 Junij, 1841.'*
Verblijfplaatsen: Tilburg University Library, cat. nr.: BC-TF 05070; Maastricht University Library, cat. nr.: MU T 1024.

---

18. *Verhaal eener uitjaging van den Duivel, waarmede een meisje van Duitsch-Lotharingen) was bezeten*
Auteur: Onbekend
Uitgever: Wed. J. van Gemert, Tilburg
Jaar: 1843
Aantal bladzijden: Onbekend
Formaat: Onbekend
Opmerkingen: *De Noord-Brabander* van 17 januari 1843: *'Bij de Wed. J. van Gemert en Zonen te Tilburg, is van de Pers gekomen en verkrijgbaar gesteld: "Verhaal eener uitjaging van den duivel", waarmede een meisje van Duitsch-Lotharingen was bezeten. Prijs Zes Cents. Dezelve zijn mede bij den Drukker en Uitgever dezes verkrijgbaar gesteld'* (bedoeld wordt *De Noord-Brabander*, D.A.A. de Rooy); *De waakzaamheid: protestantsch volksblad*, 1855, Volume 2, p. 41: *'….Ik bedoel de kunst, om den duivel te bezweren en uit te drijven, waarin de Jezuiten boven andere priesters uitmunten, blijkens het te Tilburg gedrukte Verhaal eener "uitjaging van den Duivel, waarmede een meisje van Duitsch Lotharingen (in 1842) was bezeten" […] Zie de Evangelische Kerkbode van 24 Februarij 1843, No. ... als zoo vele probate middelen tot uitdrijving van de booze geesten, terwijl zij in die bezweringen zinsneden opnam, welke de Heidenen ...'*. Geraadpleegd op: https://books.google.nl/books?id=-qVpAAAAcAAJ
Verblijfplaats: Onbekend

---

19. *Welkomgroet der Gilzenaren bij de inleiding van hunnen herder ... Franciscus Josephus Janssens op den vijfden van Bloeimaand 1844*
Auteur: Onbekend
Uitgever: Wed. J. van Gemert, Tilburg
Jaar: 1844
Aantal bladzijden: 5
Formaat: 22
Verblijfplaats: Radboud Universiteit, University Library, Nijmegen; cat. nr.: Br 18542.

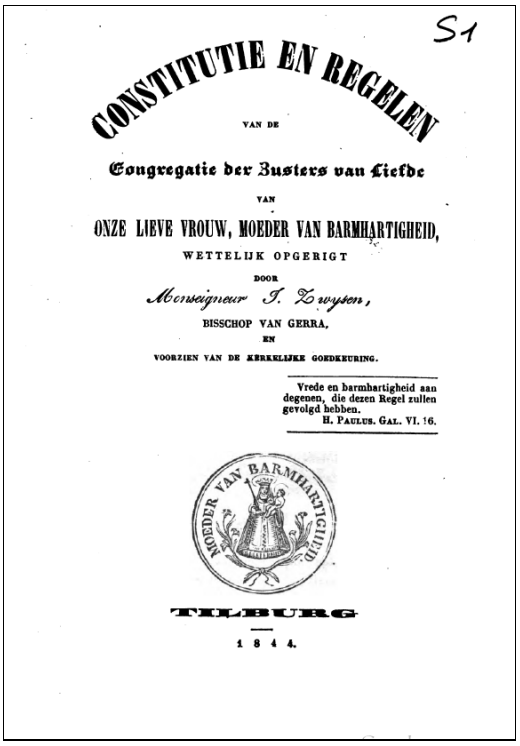
S1

CONSTITUTIE EN REGELEN

VAN DE

Congregatie der Zusters van Liefde

VAN

ONZE LIEVE VROUW, MOEDER VAN BARMHARTIGHEID,

WETTELIJK OPGERIGT

DOOR

Monseigneur J. Zwijsen,

BISSCHOP VAN GERRA,

EN

VOORZIEN VAN DE KERKELIJKE GOEDKEURING.

Vrede en barmhartigheid aan degenen, die dezen Regel zullen gevolgd hebben.
H. PAULUS. GAL. VI. 16.

MOEDER VAN BARMHARTIGHEID

TILBURG

1844.

20. *Constitutie en regelen van de Congregatie der Zusters van Liefde, Moeder van Barmhartigheid, wettelijk opgerigt door Monseigneur J. Zwijsen, bisschop van Gerra, en voorzien van de kerkelijke goedkeuring.*
Auteur: J. Zwijsen
Uitgever: Niet genoemd, maar vermoedelijk de Wed. J. van Gemert & Zonen, Tilburg.
Jaar: 1844
Aantal bladzijden: 18, [2]
Formaat: 21
Opmerkingen: Toeschrijving aan Van Gemert omdat op het titelblad dezelfde gravure (met kleine beschadiging in de bovenrand) van de 'Moeder van Barmhartigheid' in een rond medaillon staat afgebeeld als op het titelblad van *Onderwijs ten dienste der doofstommen*, een uitgave van Van Gemert uit 1840 (zie nr. 15); vgl. ook nr. 13.
Literatuur: Zie onder nr. 13.
Verblijfplaats: Maastricht University Library, nr. MU 2140 E 47 (digitaal in te zien op: https://books.google.nl; afkomstig uit de Bibliotheek Canisianum te Maastricht).

*** Ronald Peeters** (Goirle, 1953) is voormalig gemeentearchivaris van Tilburg en aangesloten gemeenten en was tot 2016 hoofd Stadsmuseum Tilburg.
Vanaf 1970 publiceerde hij vele honderden artikelen en boeken over de geschiedenis van Tilburg e.o.
Zie: www.historietilburg.nl/over-ons
Hij was samensteller/projectleider van tientallen erfgoedprojecten en historische tentoonstellingen.
Sinds 1982 is hij bestuurslid/secretaris van de Stichting tot Behoud van Tilburgs Cultuurgoed. Hij was in 1983 medeoprichter (samen met Rob van Putten en Ton Wagemakers) en eindredacteur van *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur*, vanaf 2021 *Erfgoed Magazine Tilburg* geheten.

Een verkorte versie van dit artikel is gepubliceerd in *Erfgoed Magazine Tilburg*, jrg. 39, 2021, nr. 3.

Noten

[1] Met dank aan: drs. Emy Thorissen, dr. Robert Arpots, Paul Slot (allen van de Brabant-Collectie, Tilburg University), drs. Tristan Broos (Nationaal Militair Museum, Soest), drs. Kees Kolen, Ed Schilders en Gijs Schouten.
[2] Ronald Peeters, *De Paap van Gramschap. Vier eeuwen schrijven en drukken in Tilburg* (Tilburg, 1992); Zie ook www.cubra.nl/De-paap-van-gramschap/index.htm.
[3] www.genealogieonline.nl/genealogische-gegevens-tilburg-goirle/I483555.php.
[4] Christianus van Gemert werd gedoopt in 's-Hertogenbosch op 9 augustus 1768 en hij overleed aldaar op 4 mei 1822. Hij was getrouwd met Maria Anna Barbara Reijts (overleden 1809). Hij was boekhandelaar en zilversmid. Zij kregen tussen 1794 en 1816 elf kinderen. Bron: www.genealogieonline.nl/genealogische-gegevens-tilburg-goirle/I487849.php.
[5] A. M. Koldeweij, 'Beknopt overzicht van goud- en zilversmeden uit 's-Hertogenbosch tot 1807, hun leerlingen en hun meestertekens', in: A.M. Koldeweij (eindred.), *Zilver uit 's-Hertogenbosch van bourgondisch tot biedermeier* ('s-Hertogenbosch, 1985), p. 27-103 en met name p. 71, 74 en 80; Deze insculpatieplaat bevindt zich in de collectie van Het Noordbrabants Museum te 's-Hertogenbosch, coll. nr. 06954: http://collectie.hetnoordbrabantsmuseum.nl/Details/collect/1231; Veel vermeldingen over de zilversmeden uit het geslacht Van Gemert in: L.G.W. Roosen en F.L.W. van de Ven, *Brabants zilver* ('s-Hertogenbosch, Centraal Noordbrabants Museum, 1965).
[6] A.M. Koldeweij (eindred.), *Zilver uit 's-Hertogenbosch*, a.w., p. 153, 279, 282, 284 en 289.
[7] Gijs Schouten, 'De ex voto's van de Hasseltse kapel', in: *Tilburg, tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur*, 38, 2020, nr. 3, p. 83-86.
[8] Regionaal Archief Tilburg (RAT), Archief van het Dorpsbestuur van Tilburg, 1387-1810, NL-TbRAT-3, inv. nr. 1177, Borgbrieven tot ontlasting van de armen van Tilburg, nr. 168 's-Hertogenbosch d.d. 17-5-1804; Toegang 052 - Tilburg en Goirle - trouwboek 1801-1810 (schepenbank), archiefnummer 15, fol. 53.
[9] RAT, Toegang 564, Genealogisch dossier Van Tulder.
[10] RAT, Huizenregister (met bijbehorende kaart) Kerk en Heuvel, samengesteld door L. Langeweg; RAT, Archief van de schepenbank Tilburg en Goirle, 1408-1811, NL-TbRAT-14, nr. 425, transportakte 1810 blad 147.
[11] RAT, Archief van het Gemeentebestuur van Tilburg, (1781) 1810-1907 (1973), NL-TbRAT-4, Personele belasting 1814-1816, inv. nr. 927.
[12] F.P.M. van der Marck, *Adresboek van Tilburg* (Tilburg, Sneldrukpers van N. Luijten, 1879), p. 50, 91 en 95.
[13] In de Brabant-Collectie van Tilburg University bevindt zich een twintigtal uitgaven van C. van Gemert uit 's-Hertogenbosch.
[14] *Dagblad der Provincie Braband* van 1 november1814 verscheen bij de drukker van het Provinciaal Dagblad, E. Lion en zoon, het '*Excercitie-boekje, voor de Landstorm, met de Commando-Woorden met de Piek en het Geweer*' voor de prijs van 4 stuivers en 'Hetzelve is mede te bekomen, bij 'J. van Gemert, Boekverkooper te Tilburg'.
[15] *Regelen, aflaten en privilegien van het Aarts-Broederschap der Allerheiligste Drievuldigheid […]*.
[16] Thomas Leeuwenberg, ´Een Tilburgse wiegedruk´. Tilburgse curiosa 2´, in: *Tilburg, tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur*, 11, 1993, nr. 1, p. 23-24.

[17] RAT, Overlijdensakte 15 mei 1818, akte 116; RAT, collectie bidprentjes. Zijn overlijden wordt aangegeven door beide buurmannen, zijn zwager landbouwer Roelant van Tulder Kerk nr. 1253 en winkelier Cornelis Woestenbergh Kerk nr. 1255.
[18] RAT, Bevolkingsregisters Tilburg wijk Kerk 1830, fol. 503 en 1839/1849 fol. 190.
[19] https://books.google.nl nr. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, cat. nr.: 23 a 20324: *'Konste der konsten: het Gebed, Oft maniere om wel te bidden, bezonderlyk getrokken uyt de Schriften van de H. Moeder Theresia de Jesu… M.D.CC.XVIII'*.
[20] Advertenties in *De Noord-Brabander* van 1 en 9 september 1835.
[21] Advertenties in het *Algemeen Handelsblad* van 2 april 1833 en *De Noord-Brabander* van 4 april 1833.
[22] Advertentie in *De Noord-Brabander* van 23 april 1835.
[23] Advertenties in de *Bredasche Courant* van 6 mei 1835 resp. 3, 4 en 5 februari 1836.
[24] Advertenties in *De Noord-Brabander* van 18 en 27 december 1838.
[25] Dr. M.G. de Boer en dr. J.C. Costerus, *Brieven en dagboek van den Utrechtsche Vrijwillige Jager Pieter Jacob Costerus 1830 en 1831* (Amsterdam, 1917), p. 184-185; Fr. M. Gervasius Dominicus, *Grepen uit de geschiedenis van de uitgeverij ener congregatie. Het wel en wee van enige methodes* (Tilburg, z.j., ca. 1965), scriptie (RAT, bibl. nr. E 177), p. 17-19; Ronald Peeters, *De Paap van Gramschap,* a.w., p. 38-39 suggereert vermoedelijk ten onrechte dat het hier over de boekverkoper A. van der Voort aan de Markt betreft, maar die begon pas in 1837 een drukkerij en in 1840 een boekhandel (Peeters, *De Paap van Gramschap*, a.w., p. 165-166).
[26] In zijn proefschrift *Levi's eerste kerstfeest. Jeugdverhalen over jodenbekering 1792-2015* (Nijmegen, 2017) plaatst Ewoud Sanders dergelijke bekeringsverhalen in de bredere context van de jodenbekering in het algemeen. Over de Nederlandse katholieken schrijft hij dat die pas 'aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste' geïnteresseerd raakten in het bekeren van joden. Dit in tegenstelling tot de protestanten, die al vanaf het begin van de negentiende eeuw actief werden op dat gebied. Van katholieke zijde verschijnen pas na 1840 drukwerken hierover, en dan nog zeer sporadisch. Het is dus onwaarschijnlijk dat die in een Tilburgs boekhandeltje verkocht zouden worden. Echter, Costerus' spottende uitspraak over de katholieken komt daarmee in een vooringenomen daglicht te staan. (met dank aan Ed Schilders).
[27] Ronald Peeters, *De Paap van Gramschap*, a.w., p. 165-166.
[28] *De Noord-Brabander* van 3 mei 1834; *Bredasche Courant* van 4 mei 1834.
[29] Henk van Doremalen, *Openbare Bibliotheek Tilburg 1913-2003. Schatkamer voor cultuur en informatie* (Tilburg, 2003), p. 14-15.
[30] Advertentie in *De Noord-Brabander* van 26 juni 1841.
[31] Geraadpleegd exemplaar: Tilburg Univerity Library, nr. TF 050070.
[32] Tilburg University Library, nr. TF A 5053/2 (editie 1756) en nr. TF A 25045/2 (editie 1764).
[33] Tilburg University Library, nr. CBC – TFK A 23482 (editie 1824) en Radboud University Library, nr. 708 d 32 nr. 2 (editie 1824).
[34] Dr. J.W.M. Peijnenburg, *Joannes Zwijsen, bisschop 1794-1877* (Tilburg, 1996), p. 18-19. Het exemplaar van Zwijsen uit 1817 berust nu in het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, St. Agatha, AR-P039 Archief van de Redemptoristen, nr. 6.1.1.25 archief Zwijsen-Bunnemeijer nr. 1. Het was blijkens ingeplakt eigendomsmerk eerder in bezit van de bibliotheek van de congregatie van de fraters van Tilburg.
[35] Tilburg University Library, nr. KOD 1842 Tilb 1 en CBC – TFH A 7957.
[36] *De Tijdgenoot* van 2 februari 1843, nr. 5, p. 48 (Google Books); *De Noord-Brabander* van 17 januari 1843 en 14 februari 1843; *Vlissingsche Courant* van 30 januari 1843; *Nederlandsche Nieuwsblad*, jrg. 2, nr. 17 van 20 januari 1843.
[37] *De Noord-Brabander* van 18 maart 1843.
[38] *De waakzaamheid: protestantsche courant*, jrg. 5, nr. 11, 7 februari 1855 (Google Books), die het achtergrondverhaal aan de *Evangelische Kerkbode* van 24 februari 1843 heeft ontleend.
[39] Jef van Gils en Ronald Peeters, *Hilvarenbeek en zijn kerkdorpen* (Hilvarenbeek, 1994), p. V, VI, 9, 163-164.
[40] Tilburg University Library, nr. CBM – 649 A 26 (ook in Google Books).
[41] RAT, Overlijdensregister Gilze en Rijen, 1875, akte nr. 29; Schrauwen is o.a. auteur van *Beschrijving van het dorp Gilze, ten nutte der inwonende jeugd bearbeid* ('s-Hertogenbosch, Arkesteyn, 1828); Voor meer publicaties van Schrauwen, zie: RAT, Collectie documentatie Gilze en Rijen 1828-2001, NL-TbRAT-2862.

[42] Fr. M. Gervasius Dominicus, *Grepen uit de geschiedenis van de uitgeverij ener congregatie*, a.w., p. 16-18.
[43] Henk van Doremalen, *De kleine geschiedenis van Tilburg. Deel 16 Meesters, nonnen en professoren* (Zwolle, 2010), p. 27.
[44] Ronald Peeters, 'Thomas van Dooren (1754-1836), koopman en kunstverzamelaar in Tilburg en Parijs', in: *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur*, jrg. 16, sept. 1998, nr. 2, p. 35-41; Lucas van Dijck, *In de Schijff achter de Dorenboom. De Tilburgse familie Van Dooren 1540-2012* (Tilburg, 2012), p. 74-87 en 225-233.
[45] RAT, Collectie bidprentjes; Gegevens over Vissers, zie: Ronald Peeters, *De straten van Tilburg* (Tilburg, 1987), p. 174.
[46] RAT, Collectie bidprentjes.
[47] Bidprentje van Philippus C.J.N.F.X. van Roy (1764-1853) aanwezig in coll. van Jeu Wijnen, Munsterbilzen.
[48] Advertentie in *De Noord-Brabander* van 13 januari 1835; Deze litho is aanwezig in Tilburg University Library, Brabant-Collectie, nr. P / D 86.1 (2).
[49] RAT, Notarieel Archief 191 (1838), akte 32; De opbrengst van *f* 28,10 komt overeen met het huidige bedrag van ongeveer € 630,00.
[50] Verslagen in het *Weekblad van het Regt* van 21 november 1841, in de *Overijsselsche Courant* van 23 november 1841 en in de *Utrechtsche Provinciale- en Stads-courant* van 24 november 1841.
[51] *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 30 maart 1849.
[52] RAT, Bevolkingsregisters Tilburg wijk Kerk 1849/1859, blad 190.
[53] Het betreft hier klein 'overheidsdrukwerk' zoals reglementen. Een tiental daarvan (1849-1850) is aanwezig in de Brabant-Collectie van Tilburg University Library.
[54] RAT, Bevolkingsregisters Tilburg 1860-1870, blad 235; Ronald Peeters, *De Paap van Gramschap,* a.w., p. 20-21, 89-90 en 165-166.
[55] https://www.genealogieonline.nl/genealogische-gegevens-tilburg-goirle/I487849.php ; https://www.genealogieonline.nl/genealogische-gegevens-tilburg-goirle/I483552.php ; www.bossche-encyclopedie.nl
[56] Identificatie zilvertekens Gijs Schouten, Tilburg, 2020.

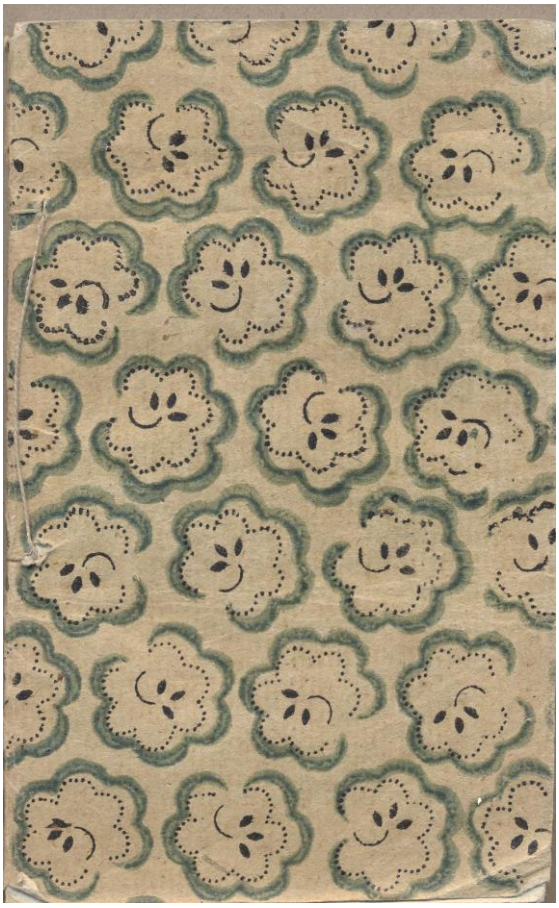

Papieren omslag van *'Regelen, aflaten en privilegien van het Aarts-Broederschap der Allerheiligste Drievuldigheid […]'.* (Coll. Ronald Peeters)